

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

Η αρχιτεκτονική των καθολικών των μονών του Νησιού των
Ιωαννίνων

Επιβλέποντες Καθηγητές:

Βαραλής Ιωάννης
Βασιλάκη Μαρία

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΛΙΣΓΑΡΑ ΕΛΕΝΗ
ΑΡ.ΜΗΤΡΩΟΥ: 1102036

ΒΟΛΟΣ 2006-2007

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 5843/1
Ημερ. Εισ.: 14-09-2007
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΙΑΚΑ
2007
ΛΙΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

Η αρχιτεκτονική των καθολικών των μονών του Νησιού των
Ιωαννίνων

Επιβλέποντες Καθηγητές:

Βαραλής Ιωάννης
Βασιλάκη Μαρία

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΛΙΣΓΑΡΑ ΕΛΕΝΗ
ΑΡ.ΜΗΤΡΩΟΥ: 1102036

ΒΟΛΟΣ 2006-2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Εισαγωγή.....	σελ.4	
 II. Τα μνημεία		
 II.A. Μονόχωροι ναοί		
II.A.1. Μονή Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπινών.....	σελ.5-7	
II.A.2. Μονή Αγίου Νικολάου του Στρατηγοπούλου (Ντίλιου).....	σελ.7-9	
II.A.3. Μονή Ελεούσης.....	σελ.10-12	
II.A.4. Προφήτη Ηλίου.....	σελ.12-13	
 II.B. Τρίκλιτες Βασιλικές		
II.B.5. Μονή Αγίου Παντελεήμονος.....	σελ. 13-14	
II.B.6. Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος.....	σελ. 14-16	
 II.Γ.Σταυρεπίστεγοι ναοί		
II.Γ.7 Μονή Προδρόμου.....	σελ.16-18	
 III.Τυπολογία		
 III.1. Μονόχωροι ναοί.....		σελ.19
III.2.Τρίκλιτες Βασιλικές.....	σελ.19-20	
III.3.Σταυρεπίστεγοι ναοί.....	σελ.20-21	
 IV.Μορφολογία		
 IV.1.Τοιχοποιίες.....		σελ.22
IV.2.Κεραμοπλαστικά κοσμήματα.....	σελ.23	
 IV.3.Ανοίγματα		
 IV.3.1. Θύρες.....		σελ.24
IV.3.2. Παράθυρα.....	σελ.24-25	
IV.4. Αψίδες.....	σελ.25	

IV.5. Νάρθηκες, Εξαρτικοί, Χαγιάτια.....σελ.25
V. Συμπεράσματα.....σελ.26-28
VI. Βιβλιογραφία.....σελ.29-30

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Χάρτης νησιού

Χρονολογικός πίνακας

Κατόψεις -Φωτογραφίες

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εργασία αυτή πραγματεύεται την αρχιτεκτονική των καθολικών των μοναστηριών του Νησιού στη λίμνη Παμβώτιδα των Ιωαννίνων. Εξετάζονται επτά μοναστήρια, του Αγίου Νικολάου των Φυλανθρωπηνών, του Αγίου Νικολάου του Ντίλιου, της Θεοτόκου Ελεούσας, της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, του Προφήτη Ηλίου, του Αγίου Παντελεήμονος και του Ιωάννη του Προδρόμου, τα οποία χρονολογούνται από τη βυζαντινή έως την ώριμη μεταβυζαντινή περίοδο.

Οι μονές του Νησιού των Ιωαννίνων έχουν μελετηθεί από τον Ανδρέα Ξυγγόπουλο, τον Σωτήρη Δάκαρη, την Μυρτάλη Αχειμάστου – Ποταμιάνου, την Αναστασία Τούρτα, Λίβα- Ξανθάκη και την Βαρβάρα Παπαδοπούλου. Στην μέχρι τώρα βιβλιογραφία το επιστημονικό ενδιαφέρον επικεντρώθηκε κατά κύριο λόγο στην τοιχογράφηση των μονών και στο ιστορικό πλαίσιο της ίδρυσης τους. Στην εργασία αυτή κύριος στόχος είναι η εξέταση της αρχιτεκτονικής των καθολικών καθώς επίσης και ο εντοπισμός των επιρροών και η σύγκρισή τους με άλλες μονές της Ηπείρου.

II. ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

II.A. ΜΟΝΟΧΩΡΟΙ ΝΑΟΙ

II.A.1. ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΩΝ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΗΝΩΝ

Με την μονή του Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπηνών έχουν ασχοληθεί, ο Ξυγγόπουλος¹, ο Δάκαρης², η Αχειμάστου-Ποταμιάνου³, ο Αραβαντινός⁴ και η Παπαδοπούλου⁵.

Η μονή είναι χτισμένη σε βραχώδες ύψωμα στο νοτιοδυτικό άκρο του οικισμού(εικ.2) και το καθολικό της είναι αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο. Η μονή ιδρύθηκε τον 13^ο αιώνα από τον Μιχαήλ Φιλανθρωπινό, ιερέα και οικονόμο της Μητρόπολης των Ιωαννίνων. Μετά το θάνατό του, το 1342, πιθανολογείται ότι ενταφιάστηκε στο βόρειο νάρθηκα του ναού σε μία αβαθή κόγχη, όπως αναφέρεται στη διαθήκη του Ζώτου Τζιγαρά⁶, η οποία δημοσιεύτηκε από τον Κ. Μέρτζιο⁷. Η μονή του Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπηνών ανακαινίστηκε τον 16^ο αιώνα, από τον Ιωασάφ Φιλανθρωπινό. Πρόκειται για τον μοναχό και ηγούμενο της μονής, και τελευταίο απόγονο της γενιάς των Φιλανθρωπηνών στα Ιωάννινα.⁸ Το 1542 ανακατασκεύασε τον ήδη υπάρχοντα ναό και το 1560 πρόσθεσε το νάρθηκα και τους εξαρτικούς. Στο ναό υπάρχουν συνολικά έντεκα γραπτές επιγραφές, οι οποίες προσφέρουν πολύτιμα στοιχεία για τις κτηριακές ανακαινίσεις, την τοιχογράφηση και τους μνημονευόμενους ιδρυτές της μονής.

Η πρώτη επιγραφή είναι εξάστιχη και βρίσκεται στο εσωτερικό του κυρίως ναού, δυτικά πάνω από το υπέρθυρο της εισόδου. Σ' αυτή αναφέρεται η ανακαίνιση το έτος 1291/2 από τον Μιχαήλ Φιλανθρωπινό και η δεύτερη ανακαίνιση από τον Ιωάσαφ Φιλανθρωπινό το 1541.

*«Ἀνεκαινίσθη ὁ θεῖος οὗτος κ(αὶ)
πάνσεμπος ναὸς τοῦ ἐν ἁγίοις π(ατ)ρ(ὸ)ς
ἡμῶν Νικολάου ἀρχιε/πισκόπου Μύρω[ν]
τῆς Λικί(ας) τοῦ θαυματουργοῦ. Διὰ
ση[ν]δρομῆς τε παρὰ τοῦ τιμιωτ(ά)του
ιερέως κυρῶ/ Μιχαήλ, κ(αὶ) οἰκονόμου τῆς
ἀγιωτ(ά)της Μ(ητ)ροπόλε(ως), Ἰωαννίν(ων).
τοῦ Φιλα[ν]θρωπινοῦ. σΩ'. Ἐτι δὲ μετὰ*

¹ Ξυγγόπουλος 1926, 133-134.

² Δάκαρης 1998, 27-35.

³ Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1995.21-34

⁴ Αραβαντινός 1984, 187-208.

⁵ Παπαδοπούλου 2004, 25-28.

⁶ Βλ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1995, 31-32. Ο Ζώτος Τσιγαράς ήταν Γιαννιώτης πρωτοσπαθάριος και γαμπρός του ηγεμόνα της Μολδαβίας Πέτρου Μιχνέστου. Εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στην Βενετία γύρω στα 1591 και πέθανε το 1599, όπου και ενταφιάστηκε στο ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων. Στην διαθήκη του αναφέρει ότι επιθυμούσε να ενταφιαστεί με τους προγόνους του στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου (στο ίδιο, 26-27).

⁷ Μέρτζιος 1936.

⁸ Βλ. Αραβαντινός 1984, 207-208.

παρέλευσιν/ χρόν(ων) C.M ἀνεκαινίσθη τὸ
δεύτερ(ον) πάλιν οὗτος ὁ θεῖος[ς] ναός. Διὰ τε
θώλον τὸν ὄροφον/κ(αί) ἀνηστορήθη, διὰ
σιν[ν]δρομῆς κόπου τε κ(αί) ἐξόδου, ὑπὸ τοῦ
ἐν ἱερομονάχ(οις) κυρῶ, Ἰώασαφ, τοῦ /
Φιλανθρωπινού, κ(αί) τῶν αὐτοῦ φητοιτῶν,
ἐπί, ἔτει, ,Ζω,Ν', Ἰνδ(ικτιῶν)ος Α'»

Η δεύτερη τετράστιχη επιγραφή βρίσκεται στο νάρθηκα επάνω από τη νότια θύρα, αναφέρεται στην ανέγερση των τριών εξαρτικών⁹(παραναρθήκων)

«Ανηγέρθησαν οἱ τρεῖς οὗτοι εἰ ἐξάρτηκοι ἐκ
βάθρων διὰ τε θόλων κ(αί) ἀνη/στορήθησαν
διὰ σιν[ν]δρομῆς κόπου τε κ(αί) ἐξόδου ὑπὸ τοῦ
ἐν ἱερο/μονάχοις, κυρῶ Ἰώασαφ, τοῦ
Φιλανθρωπινού, κ(αί) τ(ῶν) αὐτοῦ φη/τοιτῶν: -
Επί, ἔτει, Ζω ΞΗ'. Ἰνδ(ικτιῶν)ος Γ'»

Η τρίτη επιγραφή, ομοίως τετράστιχη, βρίσκεται στον βόρειο εξαρτικό, επάνω από τη θύρα επικοινωνίας με το νάρθηκα.

«Κατὰ τ(ήν) παροῦσαν ἡμέραν τοῦ ἐνεστῶτος
μηνός, Ἰουνίου, Κς. / ἐτεληώθει[σαν] οἱ
π.....ἐξα[ρτίκι] διὰ τῆς ζωγραφικοῖς
/ἐπιστίμ[ης].....]/ ἱερ.....»

Σύμφωνα με την παράδοση η μονή των Φιλανθρωπηγῶν λειτουργούσε ως εκπαιδευτήριο, το οποίο είχε ιδρυθεῖ τη Βυζαντινὴ περίοδο. Προφανῶς πρόκειται για συνοδεία μοναχῶν οι οποίοι αναφέρονται ως φοιτητές στις επιγραφές. Ωστόσο το 1892 η μονή περιέπεσε σε αφάνεια, λόγος που την οδήγησε στην προσάρτησή της στην μονὴ Ελεούσης¹⁰.

II.A.1.1. Αρχιτεκτονική

Ο αρχικός ο ναός του 13^{ου} αιώνα ανήκει στον τύπο της μονόκλιτης ξυλόστεγης βασιλικῆς, με νάρθηκα και λιτή στη δυτικὴ πλευρά. Σύμφωνα με την Αχειμάστου- Ποταμιάνου μετά από εργασίες συντήρησης στο ναό αποκαλύφθηκε ὅτι η ανατολική πλευρά με την αετωματικὴ ἀπόληξη ανήκει στο αρχικό κτίριο. Ανατολικά η ἀψίδα του ἱεροῦ εἶναι ἐγγεγραμμένη στο πάχος του τοίχου(εικ.3), ἐνῶ στην νοτιοανατολική γωνία του εφάπτεται η ερειπωμένη αρχικὴ τράπεζα της μονῆς(εικ.5). Το καθολικό ἔφερε δύο εισόδους, μία στη νότια πλευρά και μία στη δυτικὴ.

Σε ἐπόμενη οικοδομικὴ φάση, σύμφωνα με την Αχειμάστου –Ποταμιάνου το 1531-1532, ανακατασκευάστηκαν οι μακροὶ τοῖχοι του κυρίως ναοῦ και των δύο εξαρτικῶν. Σε ἐπόμενη οικοδομικὴ φάση σύμφωνα με την επιγραφή του κυρίου ναοῦ ανήκουν, η κτιστὴ ημικυκλικὴ καμάρα του κυρίως ναοῦ και ο ἐξωνάρθηκας. Δυτικὰ στις γωνίες προστέθηκαν τυφλοὶ βοηθητικοὶ χώροι που επικοινωνοῦν με το βόρειο και το νότιο παρανάρθηκα- ἐρξαρτικό. Σύμφωνα, με την Μ. Αχειμάστου – Ποταμιάνου¹¹, μετὰ τις ἐργασίες συντήρησης στο ναό, η

⁹ Για τον ὅρο εξαρτικός, βλ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1995, 30 σημ.8 .

¹⁰ Παπαδοπούλου 2004, 25-28.

¹¹ Βλ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1973-1974, 606.

ανατολική πλευρά του κυρίως ναού με την αετωματική κατάληξη, που ανήκουν στο προηγούμενο κτίριο και συνδέεται οργανικά με τη βόρεια πλευρά του ίδιου χώρου, με την οποία συνδέεται, επίσης οργανικά η ανατολική πλευρά του βόρειου εξαρτικού. Σύμφωνα με αυτό το στοιχείο και την ομοιότητα της τοιχοποιίας υποστηρίζεται από την ίδια ότι ο βόρειος εξαρτικός υπήρχε πριν από το 1542. Επίσης, στην ανατολική πλευρά του νότιου εξαρτικού, εσωτερικά, διαγράφεται τόξο, το οποίο αντιστοιχεί με το τόξο του βόρειου εξαρτικού. Πρόκειται για στοιχείο που αποδεικνύει πως και ο νότιος εξαρτικός είχε την ίδια μορφολογική διάρθρωση, τουλάχιστον στην εσωτερική παρειά, με τον βόρειο εξαρτικό. Επομένως, η ερευνητρια υποστηρίζει ότι οι εξαρτικοί ανήκουν στην πρώτη οικοδομική φάση. Αντίθετη άποψη υποστηρίζει ο Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ο οποίος θεωρεί ότι το μνημείο ανήκει στον 16^ο αιώνα¹², διότι δεν έχει αποδειχθεί ακόμη η ανέγερση του ναού τον 13^ο αιώνα¹³.

Τα διαμερίσματα του ναού είναι απλοί, ορθογώνιοι θολοσκέπαστοι χώροι και μόνο ο βόρειος παρανάρθηκας-εξαρτικός φέρει δύο εγκάρσια τοξωτά ανοίγματα που τον διαιρούν σε τρία ίσα περίπου μέρη, χαρίζοντας ευρυθμία στο χώρο. Ομοίως και ο νότιος παρανάρθηκας διαιρείται σε τρεις χώρους, ενώ στην ανατολική πλευρά υπάρχει και ένας τέταρτος, που σήμερα είναι κλειστός(εικ.1). Η είσοδος στο καθολικό βρίσκεται στην νότια πλευρά, προστατευμένη από χαμηλό θολοσκέπαστο πρόπυλο(εικ.4). Τέλος, η θέση του καθολικού που υψώνεται ελεύθερο στην άκρη της μονής, χωρίς την προστασία του περιβόλου αποτελεί στοιχείο που απαντάται και στις άλλες μονές του νησιού¹⁴.

II.A.1.2. Τοιχοποιία

Στην πρώτη του φάση ο ναός ήταν κτισμένος με το αμελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα(εικ.6), ενώ στο νότιο τοίχο διαγράφεται πλίνθινη οδοντωτή ταινία, σχηματιζόμενη από τρεις δόμους με πλακαρές πέτρες ανάμεσα σε πλίνθους¹⁵. Στην επόμενη φάση ο ναός είναι κτισμένος με ακανόνιστους λίθους από ντόπιο γκρίζο σχιστόλιθο, με σποραδικούς πλίνθους, χωρίς εμφανή κεραμοπλαστικό διάκοσμο.

II.A.2. ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Η ΝΤΙΛΙΟΥ

Η μονή του Αγίου Νικολάου του Στρατηγοπούλου ή Ντίλιου έχει μελετηθεί διεξοδικά από τον Ξυγγόπουλο¹⁶, τον Δάκαρη¹⁷, την Λίβα- Ξανθάκη¹⁸ και την Παπαδοπούλου¹⁹. Επίσης, ειδική μελέτη για την αρχιτεκτονική του καθολικού έχει γίνει από την Αχειμάστου – Ποταμιάνου²⁰.

¹² Δ. Τριανταφυλλόπουλος 1999, 367.

¹³ Δ. Τριανταφυλλόπουλος 2005, υποσ. 13, 472-473.

¹⁴ Ξυγγόπουλος 1926, 133-141.

¹⁵ Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1995, 27, 32, σημ. 29.

¹⁶ Ξυγγόπουλος 1926, 141-143.

¹⁷ Δάκαρης 1998, 35-45.

¹⁸ Λίβα- Λίβα- Ξανθάκη 1980.

¹⁹ Παπαδοπούλου 2004, 59-74.

²⁰ Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1969, 152-175.

Η μονή του Ντίλιου είναι χτισμένη στη βορειοανατολική πλευρά του νησιού(εικ.7), σε μικρή απόσταση από τη μονή των Φιλανθρωπινών. Η μονή ιδρύθηκε πιθανόν τον 13^ο αιώνα από την οικογένεια Στρατηγοπούλου, η οποία εγκαταστάθηκε στα Ιωάννινα μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους της Δ' Σταυροφορίας.

Το 1543 το καθολικό τοιχογραφήθηκε με δαπάνη των ιερομονάχων Νήφωνος και Σωφρονίου, Σύμφωνα με την επιγραφή του νάρθηκα:

« Οὗτος ὁ πάνσεπτος ναὸς παμμάκαρος
Μυρέων ἁγίου Νικολάου τοῦ κλεινοῦ
ἀρχιερέων ἐζωγραφῆθαι [εὐ]κλεῶς,
στιλπνῶς / ἐπιστημόνως παρ' ἱερῶν δισὶν
ἀνδρῶν ἡ ἐξοδος καὶ πόνος ὀσιωτάτου
Νήφωνος καὶ κυροῦ Σωφρονίου τοῦ
μνημονεύεσθαι ἀεὶ [καὶ]/ροῦ πολυχρονίου
ἅμα δὲ καὶ ἡ ἐκλεκτὴ σὺν τούτοις συνοδία
ἴν[α] ἔχουσιν τὸν ἅγιον ψυχικ[ήν] εὐοδίαν
Ἐπ' ἔτους μέγα τρέχοντος / χίλιασιν ἐν
ἐπτάκις μετὰ καὶ πρώτῳ γε μικρῷ συν τοῖς
πεντηκοντάκις ΖΝΑ' ἀρχιερατεύοντος
κυροῦ Νήφωνος Ιωανν[ίνων] »

Στην συνέχεια, κατά τον 17^ο αιώνα η μονή ευεργετήθηκε από την οικογένεια Ντίλιου, η οποία επισκεύασε μάλλον το καθολικό. Σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές στη μονή λειτουργούσε η λεγόμενη Σχολή Δεσποτών²¹.

II.A2.1. Αρχιτεκτονική

Η μονή αποτελείται από το καθολικό με ενσωματωμένο στη δυτική πλευρά, διώροφο κελί²², το ηγουμενείο,με περιβολότοιχο και ερείπια παλαιότερων κελιών(εικ.8). Το καθολικό ανήκει στον τύπο του μονόχωρου ξυλόστεγου ναού με προεξέχουσα ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά και ορθογώνιο νάρθηκα στα δυτικά(εικ.9). Η κύρια είσοδος στο καθολικό βρίσκεται στη νότια πλευρά του νάρθηκα και πάνω από αυτήν διαμορφώνεται ένα μικρό αψίδωμα με την τοιχογραφία του Αγίου Νικολάου(εικ.12) Μία δεύτερη είσοδος ανοίγεται στη δυτική πλευρά, η οποία οδηγεί στο διώροφο κελί(εικ.15) πρόκειται για μικρή τοξωτή θύρα με διπλή ζώνη από πλίνθους και δύο πλαϊνά πτερύγια²³.

Η υπάρχουσα δικλινής στέγη είναι μεταγενέστερη κατασκευή, η οποία αντικατέστησε στέγη με μεγάλα βυζαντινά κεραμίδια, από τα οποία σώζονται μερικά στο κατώγι των κελιών. Σύμφωνα με την Αχειμάστου-Ποταμιάνου, ο ναός έφερε εξ αρχής ξύλινη στέγη, στοιχείο που επιβεβαιώνεται από την ομοιόμορφη συνέχεια της τοιχοποιίας του δυτικού τοίχου.²⁴ Η ίδια υποστηρίζει ότι ο ναός το 1543 μόνο τοιχογραφήθηκε, ενώ την αντικατάσταση της στέγης την τοποθετεί

²¹ Παπαδοπούλου 2004, 59.

Λίβα- Ξανθάκη 1980, 6.

²² Το κελί δεν συνδέεται οργανικά με τον ναό, ώστε να μπορεί να θεωρηθεί ότι κτίστηκε στα λείψανα ενός παλαιότερου. Βλ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1969, 164.

²³ Ξυγγόπουλος 1926, 141-143.

²⁴ Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1969, 160.

γύρω στο 1902. Τα νέα στοιχεία για τον ναό προκύπτουν από τις εργασίες συντήρησής του, κατά τις οποίες αποκαλύφθηκε ότι τα ανώτερα μέρη των τοίχων ήταν καλυμμένα από τη νεότερη στέγη. Η αντικατάσταση της κεραμοσκεπής με σχιστολιθικές πλάκες απαιτεί μεγαλύτερη κλίση και περισσότερη στήριξη, διότι οι πλάκες φέρουν περισσότερο βάρος. Επομένως, οι τεχνίτες επέλεξαν για την άρτια κατασκευή της στέγης να καλύψουν τα ανώτερα μέρη των τοίχων του ναού, ώστε να δώσουν μεγαλύτερη κλίση.²⁵

Στα ανώτερα σημεία των τοίχων αποκαλύφθηκαν τοιχογραφίες, τρία τριγωνικά αετώματα, στα οποία απολήγουν οι στενοί εγκάρσιοι τοίχοι του ναού. Επίσης, και ένα εντοιχισμένο παράθυρο στο κέντρο του δυτικού αετώματος²⁶. Σήμερα ο ναός φέρει μόνο δύο παράθυρα στην αψίδα και το βόρειο τοίχο(εικ.11), καθώς και δύο φεγγίτες στη στέγη. Παλαιότερα υπήρχαν τρία μικρά τοξωτά παράθυρα, από τα οποία τα δύο στο νότιο τοίχο και το τρίτο στο βόρειο, και εντοιχίστηκαν γύρω στα 1542-1543, όταν η μονή ανακαινίστηκε από τους ιερομόναχους Νήφωνα και Σωφρόνιο. Τέλος, η ερευνήτρια θεωρεί πολύ πιθανόν, ότι ο ναός έως τον 16ο αιώνα, να μην αποτελούσε το καθολικό μονής, διότι δεν σώζονται βοηθητικά κτίσματα κελιών σύγχρονα με το ναό.²⁷

II.A.2.2. Τοιχοποιία

Ο ναός είναι κτισμένος με ακανόνιστους λίθους και κονίαμα ενώ ανάμεσά τους παρεμβάλλονται πλίνθοι σε διπλές και τριπλές σειρές(εικ.13). Πρόκειται για το λεγόμενο αμελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Στη βόρεια και νότια πλευρά του καθολικού διαμορφώνονται πέντε αβαθή αψιδώματα με πλίνθινα τόξα, τα οποία δεν έχουν το ίδιο πλάτος, ούτε βρίσκονται στην ίδια θέση αντίστοιχα στις δύο πλευρές(εικ.12). Πλίνθινη ταινία ζιγκ-ζαγκ διακοσμεί την αψίδα του ιερού(εικ.10), ενώ δύο οδοντωτές ταινίες περιβάλλουν το ναό, μία κάτω από το γείσο της στέγης(εικ.14) και η άλλη στο ύψος της γένεσης των τόξων των αψιδωμάτων. Τέλος, ο δυτικός τοίχος κοσμεύεται από πλίνθους που σχηματίζουν μαϊάνδρο και σταυρό.

Ο Ξυγγόπουλος τοποθετεί τον ναό στον 11^ο αιώνα²⁸, διότι η χρήση του μαϊάνδρου, η διάρθρωση των επιφανειών των τοίχων με τυφλά αψιδώματα και ο πλαστικός χαρακτήρας απαντούν και σε άλλους ναούς της περιοχής της Ηπείρου, οι οποίοι χρονολογούνται στον 11^ο αιώνα.. Αντιθέτως, ο Δάκαρης²⁹ υποστηρίζει ότι οι ομοιότητες της μονής του Στρατηγοπούλου με τους ναούς της Καστοριάς οφείλεται σε μία «αρχαΐζουσα» καλλιτεχνική τάση της περιόδου του 13^{ου} αιώνα. Στο β' μισό του 13^{ου} αιώνα τοποθετούν το ναό, επίσης η Αχειμάστου-Ποταμιάνου³⁰, Η Λίβα- Ξανθάκη³¹ και η Παπαδοπούλου³².

²⁵ Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1969, 155.

²⁶ Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1969, 156-157.

²⁷ Βλ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, 1969, σημ.53, .165.

²⁸ Ξυγγόπουλος 1926, 141-142.

²⁹ Δάκαρης 1998, 35-39

³⁰ Αχειμάστου –Ποταμιάνου, 1969, .152 -175.

³¹ Λίβα- Λίβα- Ξανθάκη, 1980, .8-9.

³² Παπαδοπούλου, 2004, .59-61.

Η Παναγία Ελεούσα έχει μελετηθεί από τον Ξυγγόπουλο³³, τον Δάκαρη³⁴ και την Παπαδοπούλου³⁵.

Η μονή Ελεούσης βρίσκεται νοτιότερα από τη μονή Ντίλιου και είναι χτισμένη κοντά στην όχθη της λίμνης(εικ.16). Αρχικά η μονή ήταν αφιερωμένη στον Άγιο Νικόλαο των Ανέμων ή των Γκιουμάτων. Η μονή πιθανόν ευεργετήθηκε από την οικογένεια των Γκιονμά³⁶. Η μετονομασία της μονής οφείλεται στη θαυματουργή εικόνα της Θεοτόκου, η οποία μεταφέρθηκε στη μονή τον 16^ο αιώνα. Η εικόνα της Θεοτόκου βρισκόταν στα Ιωάννινα στη μονή της Αγίας Παρασκευής, απ'όπου διασώθηκε όταν η μονή μετατράπηκε σε τζαμί, το γνωστό ως Ναμάζ- γκιάχ. Το 1584 η μοναχή Παρθενία βρήκε την εικόνα και την μετέφερε στη μονή του Αγίου Νικολάου³⁷. Η παράδοση επιβεβαιώνεται από την επιγραφή που φέρει η ασημένα επένδυση της εικόνας, του 1759:

« Εὐρηται αὐτὴ ἡ εἰκὼν ἥ ἐν τῇ Παρασκεβῇ
οὐσα / νῦν δὲ ἀναματζιάχι διὰ τὰς ἡμῶν ἁμαρτίας
ὑπὸ / τινος μοναχῆς καὶ δι'ἀποκαλύψεως ἐδόθη
Μα/ξίμῳ τινὶ ἱερομονάχῳ πέραν ἐν τῇ μονῇ τοῦ
ἀ/γίου Νικολάου τῶν Κυομάτων ἐπιλεγομένη
τε/θῆναι. Ἦς τὰ θαύματα καὶ οἱ Ἀγαρηνοὶ
κηρύττουσι, ἀσυμῶθι δὲ τανῦν τῇ μὲν ἐπιμελείᾳ /
καὶ συνδρομῇ τοῦ τῆς αὐτῆς καθηγουμένου μονῆς
/ κυρίου Χριστοφόρου ἱερομονάχου τῇ δὲ τέχνῃ
καὶ / κατασκευῇ Διαμαντῇ ἱερέως Καλορίτου
1769./ Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Κωνσταντίνου,
Ἑλένης καὶ τῶν τέκνων καὶ γονέων αὐτῶν. Ἐν
μηνὶ Ἀπριλ(ίῳ) αἴψνθ'.»

Σχετικά με την οικοδόμηση της μονής δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες, τα μόνα στοιχεία που αντλούνται για την ύπαρξη του ναού κατά τον 16^ο αιώνα είναι από διαθήκες πλούσιων Γιαννιωτών³⁸. Επίσης, μέσω της σωζόμενης επιγραφής στη δυτική θύρα του νάρθηκα γίνεται γνωστό ότι κατά τον 18^ο αιώνα έγιναν εργασίες ανακαίνισης με δαπάνη του ηγουμένου Νικηφόρου το 1759:

«Γίνωσκε ὦ ἀναγνώστα, ὅτι ὁ νάρθηξ οὗτος
ἐκτίσθη μὲν πρότερον / μετὰ τῆς περιοχῆς καὶ
τῶν λοιπῶν νέων οἰκίσκων ἐπὶ τῆς ἡγουμενείας
τοῦ ἀοι /δίου καὶ ἐν πν(ευμα)τικοῖς π(ατ)ράσι
κὺρ Γερασίμου ἀρχιερατεύοντος τοῦ
παν/ιερωτάτου κυρίου Γρηγορίου τοῦ ἐκ
Κωνσταντινουπόλεως ἱστορήθη δὲ ὁ αὐτὸς νάρθηξ
διὰ δαπάν/ης τινῶν φιλοθέων χριστιανῶν ἐκ τῆς

³³ Ξυγγόπουλος 1926, 143-146.

³⁴ Δάκαρης 1998, 45-48.

³⁵ Παπαδοπούλου, 2004, 75-88.

³⁶ Βλ. Παπαδοπούλου 1999, 215. Πρόκειται για γνωστή Γιαννιώτικη οικογένεια του 16ου αιώνα, η οποία συνέειφερε χρήματα για την ανακαίνιση της μονής. Επίσης, δεν αποκλείεται να ήταν οι κτήτορες της.

³⁷ Παπαδοπούλου 2004, 75.

³⁸ Παπαδοπούλου, 2004, 76-78.

μονῆς ἡγουμενεύοντος τότε τοῦ ἐν ἱερομ(ονάχοις)/
κυρίου Χριστοφόρου καὶ διὰ εὐρυχωρίαν τῆς
ἐκκλησίας ἐκρημνίσθη ἡ μέση καμάρα τῆς /
ἐκκλησίας ἣτις ἦν πλησίον τοῦ δεσποτικοῦ θρόνου
ὡς ὁρᾷς δὲ τὴν ἱστορίαν τῶν δώδεκα /πατριαρχῶν
ἀλλ' ἔτι καὶ ἡ ἀγία τράπεζα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ
βήματος κατέστη πρότερον ἢ(;) /οὔσα
προσκεκολλημένη τῷ τοίχῳ ταῦτα δὲ
ἐτελειώθησαν ἐπιστασία τοῦ ταπεινοῦ / Δοσιθέου
ἀρχidiaκόνου τοῦ ῥηθέντος μ(ητ)ροπολίτου καὶ
ἡγουμένου τῆς αὐτῆς μονῆς ἐν ἔτει ἀπὸ θεογονίας
αψνθ' / διὰ χειρός Ἀναστασίου ἐκ κώμης
Καπεσώβου / ἐν μηνὶ Ἀπριλείῳ κ.ζ'».

Εκατέρωθεν τῆς ἐπιγραφῆς ὑπάρχει τοιχογραφία με τὴν προσωπογραφία
δύο μοναχῶν, συνοδευόμενη ἀπὸ ἐπιγραφή:

« Δορόθεος / οὗτος μετὰ τοῦ λειψάνου / τοῦ
ἀγίου ἱερομάρτυρος Ἐλευθερίου εἰς διαφόρους /
τόπους καὶ πόλεις ἀπελθὼν / συνήθροισε τὰ τῆς
οἰκοδομῆς χρήματα καταλύσας τό ζῆν» καὶ
« Ὅδε Γεράσιμος / ἐκεῖσε ἀπελθὼν /καὶ τὰ
συναχθέν[τα] / χρήματα παρα[λα]βὼν καὶ καλῶς
/ ταῦτα οἰκονομήσας ἔκτισε τὰς ὁρωμένας
οἰκοδομὰς :- »³⁹.

Κατὰ τὸ ἔτος 1809, διέμεναν στὴ μονὴ γυναῖκες καὶ παιδιὰ τῶν Σουλιωτῶν,
οἱ οἱ ποῖοι ἀργότερα διέφυγαν στὰ Επτάνησα⁴⁰. Τὸ 1822 ἡ μονὴ φιλοξένησε τοὺς
μοναχοὺς τῆς μονῆς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος, μετὰ τὴν πυρπόλησὶ τῆς
ἀπὸ τοὺς Ἀλβανούς⁴¹. Ἡ μονὴ Ἐλεούσης κατὰ τὸν 19^ο αἰῶνα, με δωρεὰ τοῦ
ηγουμένου Ἀββακούμ, λειτούργησε ὡς σχολή. Τὸ 1873 ἡ μονὴ καὶ ἡ σχολή
ἐγίναν σταυροπηγιακὲς καὶ, σύμφωνα με πατριαρχικὸ σιγίλλιο, ἐξαρτῶνταν ἀπὸ
τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Τέλος τὸ 1929 διακόπηκε ἡ λειτουργία τῆς σχολῆς
καὶ τὰ ἐπόμενα χρόνια παράκμασε ὁ μοναχισμὸς στὸ νησί⁴², λόγῳ τῆς βαριάς
φορολογίας πὺ ὀφείλαν νὰ καταβάλλουν στὶς Οθωμανικὲς ἀρχές⁴³.

II.A.3.1. Ἀρχιτεκτονική

Τὸ καθολικὸ τοῦ 16^{ου} αἰῶνα ἀνήκει στὸν τύπο τῆς μονόχωρης ,
θολοσκέπαστης βασιλικῆς μικρῶν διαστάσεων (8,10X4,90), με τρίπλευρη ἀψίδα
πὺ ἐξέχει ἀνατολικά(εἰκ.19). Στὴ βόρεια πλευρὰ σώζεται παράλληλος
ορθογώνιος χώρος- παρανάρθηκας(3,10X4,50), ὁ οἱ ποῖος στεγαζόταν με
ημικυκλικὴ καμάρα. Στὴν βορειοανατολικὴ πλευρὰ βρίσκεται τὸ συγκρότημα
τῶν νέων κελιῶν, τὸ οἱ ποῖο ἐφάπτεται με τὴν βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ, στὸ οἱ ποῖο
εἶναι ἐνσωματωμένα τμήματα τοῦ παρανάρθηκα(εἰκ.17). Ἐπίσης, λείψανα τοῦ
βορείου τοίχου τοῦ παρανάρθηκα ἐντοπίζονται κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τῶν

³⁹ Ξυγγόπουλος 1926, 144-145.

⁴⁰ Παπαδοπούλου 1999, ὑποσ.24,215.

⁴¹ Παπαδοπούλου 1999, 215.

⁴² Παπαδοπούλου 2004, 77.

⁴³ Παπαδοπούλου 1999, 215-216.

μεταγενέστερων κελιών. Ομοίως ίχνη γένεσης του θόλου που στέγαζε τον παρανάρθηκα εντοπίστηκαν στον όροφο των νεότερων κελιών εσωτερικά⁴⁴.

Σε μετέπειτα εργασίες προστέθηκε στο οικοδόμημα νάρθηκας στα δυτικά, ο οποίος στεγάζεται με ημικυκλική καμάρα σε αξονική προέκταση με τη στέγαση του ναού, και όμοιος χώρος στα δυτικά του παρανάρθηκα. Στο νότιο τοίχο του νάρθηκα και στο βόρειο του παρανάρθηκα σχηματίζονται τυφλά αψιδώματα, στα οποία διαμορφώνονταν τάφοι⁴⁵. Την οικοδομική φάση αυτή η Παπαδοπούλου την τοποθετεί λίγα χρόνια αργότερα από την ίδρυση του ναού.

Το 1724 -1748 διενεργήθηκαν εργασίες ανακαίνισης από τον ηγούμενο Νικηφόρο, στις οποίες κατεδαφίστηκε ο δυτικός τοίχος του καθολικού και ενώθηκε με τον νάρθηκα, ενώ προστέθηκε νέος εσωνάρθηκας δυτικά(3,50X4,90) (εικ.18). Επιπλέον ο βόρειος και νότιος τοίχος του νεότερου νάρθηκα επεκτάθηκαν και ενώθηκαν με τον περίβολο της μονής, με αποτέλεσμα τη δημιουργία εξωνάρθηκα, ο οποίος προστατεύεται από χαμηλό χαγιάτι⁴⁶.

II.A.3.2.Τοιχοποιία

Ο ναός είναι κτισμένος με ακανόνιστες γκρίζες πέτρες, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται διάσπαρτες πλίνθοι, χωρίς κεραμοπλαστικό διάκοσμο. Πρόκειται για ντόπιο πέτρωμα το οποίο χρησιμοποιείται στην οικοδομική της μεταβυζαντινής περιόδου στα Ιωάννινα⁴⁷.

II.A.4. ΜΟΝΗ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΟΥ

Με την μονή του Προφήτη Ηλίου έχει ασχοληθεί η Παπαδοπούλου⁴⁸. Η μονή του Προφήτη Ηλίου βρίσκεται στο υψηλότερο σημείο του νησιού και ιδρύθηκε στην υστεροβυζαντινή περίοδο(εικ.21). Κατά το έτος 1822 η μονή καταστράφηκε από τα σουλτανικά στρατεύματα, λίγα χρόνια αργότερα ο ναός ανακατασκευάστηκε και τοιχογραφήθηκε. Ο νέος ναός ενσωμάτωσε τα λείψανα του παλαιότερου ναού. Τέλος, την επιμέλεια της μονής ανέλαβε τον 19^ο αιώνα η συντεχνία των γουναράδων⁴⁹.

II.A.4.1.Αρχιτεκτονική

Το καθολικό ανήκει στον τύπο της μονόχωρης βασιλικής, φέρει ημικυκλική αψίδα(εικ.22) που εξέχει στα ανατολικά και νάρθηκα που προστέθηκε δυτικά(εικ.20). Επίσης, υπάρχει ενσωματωμένο κελί στη νότια πλευρά και στα βόρεια σε επαφή με το ναό, είναι κτισμένο ένα μικρό καμαροσκέπαστο παρεκκλήσι⁵⁰.

⁴⁴ Παπαδοπούλου 1999,216-217.

⁴⁵ Παπαδοπούλου 1999, 217.

⁴⁶ Ξυγγόπουλος 1926, 144-146.

Δάκαρης 1998, 45-48.

⁴⁷ Παπαδοπούλου 1999, 218-219.

⁴⁸ Παπαδοπούλου 2004, 95-100

⁴⁹ Παπαδοπούλου 2004, 95.

⁵⁰ Ξυγγόπουλος 1926,146.

II.A.4.2.Τοιχοποιΐα

Ο ναός είναι κτισμένος με αργολιθοδομή, ενώ στα κατώτερα μέρη των τοίχων διακρίνονται ενσωματωμένα τμήματα από παλαιότερες φάσεις τους. Η τοιχοποιΐα του παλαιότερου ναού ήταν με ακανόνιστους λίθους στους οποίους παρεμβάλλονται σποραδικά πλίνθοι(εικ.23). Συμπερασματικά λαμβάνοντας υπόψη την τοιχοποιΐα του παλαιότερου μνημείου μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο αρχικός ναός ανήκει πιθανόν στο β' μισό του 13ου αιώνα⁵¹.

II.B. ΤΡΙΚΑΙΤΕΣ ΒΑΣΙΛΙΚΕΣ

II.B.5.ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ

Η μονή του Αγίου Παντελεήμονος, έχει δημοσιευτεί από τον Ξυγγόπουλο⁵², τον Δάκαρη⁵³ και την Παπαδοπούλου⁵⁴.

Η μονή του Αγίου Παντελεήμονα βρίσκεται στην ανατολική ακτή του νησιού. Από τη μονή διατηρούνται το καθολικό και τα κελιά, στα οποία δολοφονήθηκε ο Αλή πασάς, στις 24 Ιανουαρίου του 1822. Στο σημείο όπου είναι χτισμένη η μονή πιθανολογείται ότι βρισκόταν το ησυχαστήριο του Αγίου Παντελεήμονα. Η μόνη μαρτυρία για την ύπαρξη ναού, αντλείται από την αυτοβιογραφία των ιερομόναχων αδελφών Αψαράδων, τον Νεκτάριο και το Θεοφάνη⁵⁵, οι οποίοι γεννήθηκαν την τελευταία δεκαετία του 15^{ου} αιώνα και σε μικρή ηλικία έγιναν μοναχοί. Το 1502 κατέφυγαν στο Άγιο Όρος, όπου και διέμεναν έως το 1506, έπειτα επέστρεψαν στο νησί των Ιωαννίνων και ίδρυσαν τη μονή του Προδρόμου. Στην αυτοβιογραφία τους αναφέρεται ότι επέλεξαν να οικοδομήσουν τη μονή του Προδρόμου δίπλα στο ησυχαστήριο του Αγίου Παντελεήμονα⁵⁶.

Το 1800 αναφέρεται ότι η μονή καταστράφηκε από κατολίσθηση βράχου και ότι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ανακατασκευάστηκε με χορηγία της γιαννιώτικης συντεχνίας, των τσαρουχάδων ή σανδαλοποιών, οι οποίοι είχαν ως προστάτη Άγιο τον Παντελεήμονα⁵⁷. Συνήθως, οι συντεχνίες έκαναν δωρεές στους προστάτες αγίους των επαγγελμάτων τους ή ακόμη ήταν ιδιοκτήτες μικρών ναών⁵⁸.

⁵¹ Παπαδοπούλου 2004, 95-96.

⁵² Ξυγγόπουλος 1926, 60-62.

⁵³ Δάκαρης 1998, 48-51.

⁵⁴ Παπαδοπούλου 2004, 107-116.

⁵⁵ Τούρτα 1980, 71-72.

⁵⁶ Τούρτα 1980, 80.

⁵⁷ Παπαδοπούλου 2004, 107.

⁵⁸ Παπαγεωργίου 1988, 127-138.

II.B.5.1. Αρχιτεκτονική

Το καθολικό της μονής ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής, είναι ναός μικρού μεγέθους, με ημικυκλική αψίδα που εξέχει στα ανατολικά(εικ.25). Ο ναός φέρει ξύλινη μεταγενέστερη στέγη. Στο εσωτερικό τα κλίτη χωρίζονται με δύο σειρές ξύλινων κίωνων. Οι κίονες δεν έχουν τόσο το σκοπό της διαχώρισης του εσωτερικού, όσο την υποστήριξη της ξύλινης οροφής(εικ.24). Στο δυτικό τμήμα του καθολικού από το δάπεδο υψώνεται μία εξέδρα, η οποία καταλαμβάνει όλο το πλάτος του ναού και χρησίμευε ως γυναικωνίτης(εικ.26). Έξω από τη νοτιοδυτική γωνία του ναού υπήρχε ένας ακόμα γυναικωνίτης⁵⁹.

Τέλος, παρατηρώντας το ναό δημιουργούνται ερωτήματα σχετικά με τη μορφή του εσωτερικού γυναικωνίτη και των ξύλινων τόξων των δύο κιονοστοιχιών. Προφανώς ο ναός δέχτηκε επιδράσεις από τη λαϊκή αρχιτεκτονική των οικιών των Ιωαννίνων⁶⁰.

II.B.5.2.Τοιχοποιία

Ο αρχικός ναός των αρχών της πρώτης δεκαετίας του 16ου αιώνα είναι κτισμένος με αργολιθοδομή και κονίαμα, αντιθέτως με την αψίδα, η οποία είναι κατασκευασμένη με λαξευμένη πέτρα σύμφωνα με το ψευδοϊσοδομικό σύστημα. Ανάμεσα στις στρώσεις με λευκές πέτρες παρεμβάλλονται στρώσεις από ντόπιες γκριζες πέτρες. Στο νότιο τοίχο γίνεται εμφανής η ενσωμάτωση τμήματος παλαιότερου τοίχου, ο οποίος είναι κτισμένος με πέτρες και πλίνθους. Τέλος, στην νοτιοανατολική γωνία του ναού σώζονται ερείπια της αψίδας του αρχικού ναού, εξωτερικά του σημερινού ναού, πιθανόν πρόκειται για λείψανα του ησυχαστηρίου του Αγίου Παντελεήμονα. Όπως έχει αναφερθεί ο ναός καταστράφηκε από κατολίσθηση βράχου, οι ομοιότητες στο κτίσιμο της αψίδας με τον ναό της Μεταμορφώσεως τοποθετεί τον ναό στα μέσα του 19ου αιώνα το καθολικό.

II.6. ΜΟΝΗ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ.

Σχετικά με την μονή της Μεταμορφώσεως έχει ασχοληθεί μόνο η Παπαδοπούλου⁶¹. Η μονή της Μεταμορφώσεως βρίσκεται στην νοτιοδυτική πλευρά του νησιού(εικ.27), ιδρύθηκε το 1656, σύμφωνα με τη σφραγίδα της μονής. Τη μονή ευεργέτησε ο Πάνος Ιερομνήμονας, έμπορος στη Βενετία, ο οποίος είχε ορίσει στη διαθήκη του ετήσια χορηγία 40 δουκάτων, η οποία συνέχιζε να καταβάλλεται έως το 1759, σύμφωνα με επιστολή του ηγουμένου της μονής, στην οποία κάνει μνεία της χορηγίας του Ιερομνήμονα⁶².

Το 1822 η μονή πυρπολήθηκε και ανακατασκευάστηκε το 1850 με δωρεά του ηγουμένου της μονής Ελεούσης, Αββακούμ, όπως αναφέρεται και στην επιγραφή της δυτικής θύρας επιγραφή α': (εικ.29)

«*Ηγέρθη ὁ πάν-*

⁵⁹ Ξυγγόπουλος 1926, 60-62.

⁶⁰ Δάκαρης 1998, 49.

⁶¹ Παπαδοπούλου 2004, 89-94.

⁶² Σύμφωνα με έγγραφα που φυλάσσονται στο αρχείο του Ελληνικού Ινστιτούτου της Βενετίας. Βλ. Παπαδοπούλου 2004, 89.

ναός δαπάνη
του πανοσιωτά-
του ἡγουμένου
Ελεούσης καὶ
Σωτῆρος κυρί-
ου Ἀββακούμ,
ἐν ἔτει ΑΩΝ»

Στη συνέχεια, το 1850 ιδρύθηκε στη μονή ιερατική σχολή όπως αναφέρεται στη δεύτερη επιγραφή(εικ.30) εκατέρωθεν της δυτικής θύρας:

« Δαπάναις ὡσαύ-
τως τοῦ αὐτοῦ
πανοσιωτάτου ἡ-
γουμένου κυρίου
Ἀββακούμ ἀνιδρύ-
θη καὶ ἡ ἀπέναν-
τι ἱερατικὴ scho-
λή,
ἐν ἔτει ΑΩΟΒ»

Το 1873 η μονή και η ιερατική σχολή έγιναν σταυροπηγιακές με Πατριαρχικό σιγίλλιο, σύμφωνα και με όρο της Πατριαρχικής και Συνοδικής πράξης του 1928. Τέλος, η μονή συνεχίζει έως και σήμερα να φιλοξενεί μοναχούς.⁶³

II.B.6.1.Αρχιτεκτονική

Το καθολικό της μονής ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής με ορθογώνιο νάρθηκα δυτικά και ξύλινη δίκλινη στέγη(εικ.28).. Στο εσωτερικό τα κλίτη χωρίζονται από δύο ζεύγη κίωνων σε δύο σειρές, στο ιερό χωρίζονται με ένα ζεύγος πεσσών. Στα ανατολικά εξέχει η ημικυκλική αψίδα του ιερού(εικ.31), ενώ οι κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού εγγράφονται στο πάχος του ανατολικού τοίχου⁶⁴. Επίσης, στο βόρειο και νότιο τοίχο ανοίγονται δύο κόγχες καθώς και μία σειρά παραθύρων, τα οποία ανοίγονται στο επάνω μέρος του τοίχου. Τέλος, η κυρίως είσοδος του ναού βρίσκεται στη νότια πλευρά και προστατεύεται από χαμηλό χαγιάτι(εικ.33) Επίσης, υπάρχει και μία δεύτερη είσοδος στα δυτικά.

II.B.6.2.Τοιχοποιΐα

Η μονή είναι κτισμένη με ντόπιες γκρίζες πέτρες κατεργασμένες, χωρίς κεραμοπλαστικό διάκοσμο. Αντιθέτως, η τοιχοποιία της αψίδας είναι ιδιαίτερα επιμελημένη, είναι κτισμένη με γκρίζους κατεργασμένους λίθους όπου παρεμβάλλονται δύο σειρές μαύρων λίθων, μία στο επάνω μέρος και μία στο κατώτερο. Επίσης, λίθινη ταινία με μορφή οδοντωτής περιτρέχει την αψίδα κάτω από το γείσο. Ενώ τα κατώτερα μέρη της τοιχοποιΐας διαχωρίζονται από μία ταινία σχεδόν λιθανάγλυφη(εικ.32).

⁶³ Παπαδοπούλου 2004, 91.

⁶⁴ Παπαδοπούλου 2004, 91-92.

II.Γ.ΣΤΑΥΡΕΠΙΣΤΕΓΟΙ ΝΑΟΙ

II.Γ.7.ΜΟΝΗ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ

Με την μονή του Ιωάννη του Προδρόμου έχουν ασχοληθεί η Τούρτα⁶⁵, ο Δάκαρης⁶⁶ και η Παπαδοπούλου⁶⁷.

Η μονή του Προδρόμου(εικ.34) βρίσκεται νοτιότερα από τη μονή του Αγίου Παντελεήμονα. Η μονή ιδρύθηκε το 1506 -1507 από τους αδελφούς ιερομόναχους Αψαράδες, Νεκτάριο και Θεοφάνη⁶⁸. Ο ναός βρίσκεται κοντά στην όχθη της λίμνης και σε επαφή με μία σπηλιά, επονομαζόμενη Γούβα, στη θέση όπου βρισκόταν παλαιότερο ναύδριο.

Στην αυτοβιογραφία των Αψαράδων συλλέγονται αρκετά στοιχεία σχετικά με την ίδρυση του ναού. Οι ιερομόναχοι επιστρέφοντας από το Άγιο Όρος, όπου είχαν καταφύγει μετά το θάνατο του πνευματικού τους πατέρα, μοναχού Σάββα, ξεκίνησαν τις εργασίες της ανοικοδόμησης του καθολικού. Κατά τη διενέργεια των εργασιών αντιμετώπισαν αρκετά προβλήματα με τις τοπικές τουρκικές αρχές και χρειάστηκε να καταβάλουν σημαντικά χρηματικά ποσά ώστε να περιορίσουν τις αντιδράσεις. Ωστόσο με το πέρας των εργασιών το 1510 -1511, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη μονή και κατέφυγαν στα Μετέωρα, όπου διέμεναν ως το θάνατό τους⁶⁹.

II.Γ.7.1.Αρχιτεκτονική

Το καθολικό της μονής του Προδρόμου φέρει ένα μοναδικό αρχιτεκτονικό τύπο ναού, τον οποίο ο Ξυγγόπουλος⁷⁰ ταυτίζει με τον τύπο του σταυρεπίστεγου, όπου η εγκάρσια καμάρα προεξέχει από τις μακρές πλευρές του ναού, και διαμορφώνεται σε χορούς. Αντιθέτως, ο Ορλάνδος⁷¹ κατατάσσει το ναό στο τύπο του μονόκλιτου τρίκογχου με εφαρμογή της τρουλοκαμάρας στη στέγαση. Εν τέλει, σύμφωνα με την Τούρτα⁷², την Παπαδοπούλου⁷³ και τον Δάκαρη⁷⁴, ο ναός συνδυάζει στοιχεία από τον τύπο του σταυρεπίστεγου και του αγιορείτικου ή αθωνίτικου⁷⁵. Προφανώς οι κτήτορες γνώριζαν τους αρχιτεκτονικούς τύπους των μοναστηριών, λόγω της μαθητείας τους στο Άγιο Όρος, αλλά επέλεξαν αυτή τη παραλλαγή πιθανόν εξαιτίας του περιορισμένου χώρου, καθώς και των περιορισμένων μέσων που διέθεταν.

Ο ναός φέρει διαστάσεις(6,37μ. X 5,60μ. X 3,76μ. X 6,75μ.) και σύγχρονο νάρθηκα στα δυτικά. Η κόγχη του Ιερού βήματος, της πρόθεσης και του διακονικού ανοίγονται στο πάχος του ανατολικού τοίχου(εικ.37). Το καθολικό

⁶⁵ Τούρτα 1980, 66-80

⁶⁶ Δάκαρης 1998, 51-55.

⁶⁷ Παπαδοπούλου 2004, 117-124.

⁶⁸ Τούρτα 1980, 70.

⁶⁹ Τούρτα 1980, 70-73.

⁷⁰ Ξυγγόπουλος 1926, 57-59.

⁷¹ Ορλάνδος 1935, 51.

⁷² Τούρτα 1980, 66-80

⁷³ Παπαδοπούλου 2004, 119-121.

⁷⁴ Δάκαρης 1998, 51-55.

⁷⁵ Τρουλωτός σταυροειδής με πλάγιους χορούς .Βλ Τούρτα 1980, 86

φέρει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά δύο αρχιτεκτονικών τύπων. Αρχικά η σταυρεπίστεγη στέγαση, στην οποία η κατά μήκος καμάρα του ναού διακόπτεται από μία εγκάρσια καμάρα της οποίας το μήκος είναι ίσο προς το πλάτος του. Η εγκάρσια καμάρα είναι τοποθετημένη ψηλότερα από την κατά μήκος καμάρα και ως αποτέλεσμα σχηματίζεται το σχήμα σταυρού. Επίσης, οι πλευρικές κόγχες εξωτερικά, σε σχήμα ημιεξαγώνων, αποτελεί χαρακτηριστικό των τρίκογχων ναών στα καθολικά των μονών του Άγιου Όρους(εικ.35).

Η είσοδος στο ναό βρίσκεται στο δυτικό τοίχο και πρόκειται για μία χαμηλή, τοξωτή θύρα. Πάνω από την είσοδο του νάρθηκα προς τον κυρίως ναό ανοίγεται στο πάχος του τοίχου τυφλή αβαθή κόγχη με πλίνθινο τόξο. Επίσης, δύο από τις εσωτερικές πλευρές, η βόρεια και η δυτική, του νάρθηκα διαρθρώνονται με αβαθή τυφλά αψιδώματα, με πλίνθινα τόξα, όπως και οι στενές πλευρές του νάρθηκα του Στρατηγοπούλου⁷⁶.

Ο φωτισμός του καθολικού ήταν περιορισμένος, όπως συνηθίζονταν την εποχή της Τουρκοκρατίας. Ο κυρίως ναός φέρει πέντε παράθυρα επάλληλα τοποθετημένα στον ανατολικό τοίχο. Πρόκειται για στενά μονόλοβα παράθυρα, εξαιρουμένου του μεσαίου το οποίο είναι δίλοβο. Στο βόρειο τοίχο βρίσκεται ένα μονόλοβο παράθυρο καθώς και ένα μονόλοβο άνοιγμα στην ανατολική πλευρά του τοίχου. Τα παράθυρα του ναού, εξαιρουμένου του τελευταίου, περιβάλλονται με διπλά κλιμακωτά πλίνθινα πλαίσια που φθάνουν ως την ποδιά των παραθύρων(εικ.39).

Επίσης, παράθυρα φέρει και η εγκάρσια καμάρα, στην βόρεια πλευρά υπάρχει ένα τρίλοβο, στη νότια πλευρά ένα ευρύ μονόλοβο και τέλος στην ανατολική πλευρά ένα μονόλοβο μεταγενέστερο, το οποίο καταστρέφει την οδοντωτή ταινία που περιτρέχει τον ναό. Το τρίλοβο παράθυρο της βόρειας πλευράς δε φέρει κιονίσκους για χωρίσματα αλλά κτιστούς πλίνθινους πεσσίσκους. Επίσης, φέρει πλίνθινα τόξα, τα οποία φθάνουν έως την ποδιά του, και διακοσμείται από οδοντωτή ταινία η οποία ορίζει και τονίζει τους λοβούς.⁷⁷

Ο νάρθηκας ομοίως, φέρει δύο τοξωτά ανοίγματα με πλίνθινα τοξωτά υπέρθυρα.. Επίσης, υπάρχουν τρεις φωτιστικές θυρίδες μία στο βόρειο και δύο στο νότιο τοίχο με μείωση του ανοίγματος από μέσα προς τα έξω.

II.Γ.7.2.Τοιχοποιΐα

Ο ναός φέρει διαφορετική τοιχοποιΐα στην ανατολική πλευρά σε σχέση με τη βόρεια και τη δυτική. Ο ανατολικός τοίχος είναι κατασκευασμένος με ογκώδεις πέτρες με σποραδικά τοποθετημένες πλίνθους, μέσα σε παχύ κονίαμα. Αντιθέτως, το δυτικό τμήμα το βορείου τοίχου είναι κατασκευασμένοι με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Η διαφοροποίηση αυτή πιθανόν να οφείλεται σε μεταγενέστερες εργασίες ανοικοδόμησης⁷⁸.

Ο ναός δε φέρει ιδιαίτερο κεραμοπλαστικό διάκοσμο, εκτός από τα τοξωτά ανοίγματα, το μνημείο κοσμούν η οδοντωτή ταινία που περιτρέχει την άνω απόληξη των τοίχων. Επίσης, η διπλή οδοντωτή ταινία που περιτρέχει τη στέψη των τοίχων της εγκάρσιας καμάρας, η οποία σχηματίζει στο βόρειο τύμπανο ένα ευρύ τόξο πάνω από το τρίλοβο παράθυρο(εικ.36). Τέλος μία απλή οδοντωτή ταινία, η οποία σχηματίζει τόξο με τονισμένα αριστερά και δεξιά, τα σημεία της γένεσης που στεφανώνει την είσοδο στον κυρίως ναό.

⁷⁶ Τούρτα 1980, 83.

⁷⁷ Τούρτα 1980, 83-84.

⁷⁸ Τούρτα 1980, 84-85.

Κεραμοπλαστικά κοσμήματα εντοπίζονται, στον ανατολικό τοίχο, όπου βρίσκεται τοποθετημένος πάνω από το δίλοβο παράθυρο ένας πλίνθινος σταυρός, μικρών διαστάσεων(εικ.38). Επίσης, στην κόγχη στη βόρεια έδρα του βόρειου χορού βρίσκεται κόσμημα σε σχήμα ρόμβου⁷⁹, το οποίο σχηματίστηκε από πλίνθους τοποθετημένες επάλληλα σε οξεία. Εν τέλει, κάτω από την τριγωνική απόληξη του ανατολικού τοίχου είναι εντοιχισμένο ομφάλιο από ντόπια πέτρα, όπου μέσα βρίσκεται ισοσκελής σταυρός με διαπλατυσμένα τα άκρα των κεραιών και μεταξύ αυτών τα γράμματα Ι(ΗΣΟΥ)C Χ(ΡΙΣΤΟ)C
N(I) K(A) .

⁷⁹ Τα ρομβοειδή κεραμοπλαστικά κοσμούν με διαφορετικούς τύπους, με μορφή τάπητα τις επιφάνειες των ναών στη βυζαντινή περίοδο. Αντιθέτως, το κόσμημα του ναού του Προδρόμου δε μπορεί να ταυτιστεί με κανένα. Βλ. Τούρτα 1980, 84-85.

III. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ

Στην προηγούμενη ενότητα έγινε αναφορά στα μνημεία, εξετάσθηκε το ιστορικό πλαίσιο κάθε μονής, η αρχιτεκτονική, η τοιχοποιία και η χρονολόγηση των καθολικών. Μέσω αυτής της αναφοράς διαπιστώθηκε ότι τα καθολικά των μονών του νησιού κατατάσσονται σε τρεις αρχιτεκτονικούς τύπους, τον μονόχωρο ναό, την τρίκλιτη βασιλική και τον σταυρεπίστεγο στην παραλλαγή με πλάγιες κόγχες.

Στη συνέχεια, θα παρατεθούν στοιχεία σχετικά με τους προαναφερμένους αρχιτεκτονικούς τύπους, και θα εξετασθούν, η προέλευσή τους, η χρονική περίοδος της εμφάνισης και της υιοθέτησής τους. Απώτερος σκοπός είναι η σύγκριση των εξεταζόμενων μνημείων με τα κύρια χαρακτηριστικά των αρχιτεκτονικών τύπων, ώστε να γίνει δυνατή η χρονολόγηση των μνημείων, η διάκριση των οικοδομικών φάσεων, καθώς και οι επιρροές που δέχθηκαν από άλλους τύπους ή ναούς άλλων περιοχών.

III.1. ΜΟΝΟΧΩΡΟΙ ΝΑΟΙ

Ο αρχιτεκτονικός τύπος του μονόχωρου ναού εμφανίστηκε στη μεσοβυζαντινή περίοδο και η οικοδόμησή του συνεχίστηκε και στη περίοδο της Τουρκοκρατίας. Οι μονόχωροι ναοί είναι μικρών διαστάσεων οικοδομήματα, που αποτελούνται από μία ορθογώνια αίθουσα. Η στέγη τους είναι κεραμοσκεπή είτε σε ξύλινα ζευκτά είτε σε κτιστή καμάρα. Μονόχωροι καμαροσκεπείς ναοί εντοπίζονται στην Κύπρο, τη Μικρά Ασία και τα νησιά του Αιγαίου, ενώ η δικλινής στέγη επιχωριάζει στην Ήπειρο, τη Χερσόνησο του Αίμου και τα νησιά του Ιονίου κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο. Στους μονοκάμαρους ναούς η καμάρα ενισχύεται με αψιδώματα, τα οποία ανοίγονται στους μακρούς τοίχους, στοιχείο που σπανίως εντοπίζεται στους ναούς με ξύλινη δικλινή στέγη. Εξαίρεση αποτελούν ο Άγιος Νικόλαος του Κασνίτζη και η Παναγία η Μαυριώτισσα της Καστοριάς⁸⁰.

Σχετικά με τα μνημεία που εξετάζονται εδώ, σ' αυτόν τον αρχιτεκτονικό τύπο ανήκουν τα καθολικά του αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπηνών, του αγίου Νικολάου του Ντίλιου, της Ελεούσας και του Προφήτη Ηλίου. Από τους τέσσερις ναούς η γ' φάση της Μονής των Φιλανθρωπηνών και το καθολικό της Ελεούσας φέρουν κτιστή καμάρα, τρόπος κάλυψης γνωστός από τη βυζαντινή περίοδο, αλλά κοινότατο κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο.

III.2. ΤΡΙΚΛΙΤΕΣ ΒΑΣΙΛΙΚΕΣ

Ο αρχιτεκτονικός τύπος της τρίκλιτης βασιλικής συναντάται κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο, ενώ υιοθετείται από πλείστα μνημεία των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Οι βασιλικές με ξύλινη στέγη κατά κύριο λόγο απαντούν στην ηπειρωτική Ελλάδα και χρονολογούνται στη μεσοβυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο. Εξαίρεση αποτελούν οι θολωτές βασιλικές, της ίδιας

⁸⁰ Βοκοτόπουλος 1992, 105-112.

περιόδου, μικρού μεγέθους, με υπερυψωμένο φωταγωγό που βρίσκονται κυρίως στην Καστοριά⁸¹.

Η ξύλινη στέγη αποτελεί χαρακτηριστικό των παλαιοχριστιανικών βασιλικών, στοιχείο που επαναχρησιμοποιείται σποραδικά στη μέση βυζαντινή περίοδο, το οποίο δεν επιβίωσε κατά τον 12^ο και 13^ο αιώνα στην ηπειρωτική Ελλάδα, όπου υπάρχει μία μόνο βασιλική του 13^ο αιώνα⁸².

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό του αρχιτεκτονικού τύπου των τρίκλιτων βασιλικών είναι ο τρόπος με τον οποίο χωρίζονται τα κλίτη. Ο διαχωρισμός γίνεται άλλοτε με κιονοστοιχίες, άλλοτε με πεσσοστοιχίες και άλλοτε με συνεχείς τοίχους, οι οποίοι φέρουν ανοίγματα. Σύμφωνα με τον Βοκοτόπουλο⁸³ ο διαχωρισμός δεν έχει σχέση με την στέγη του ναού, αλλά με τα διαθέσιμα οικοδομικά υλικά⁸⁴. Επίσης, τα υπερώα θεωρούνται χαρακτηριστικό των ξυλόστεγων βασιλικών, όμως μόνο δύο βασιλικές της μέσης βυζαντινής περιόδου έφεραν υπερώα⁸⁵. Συμπερασματικά δεν αποτελούν κύριο χαρακτηριστικό του εξεταζόμενου αρχιτεκτονικού τύπου. Ομοίως, η άποψη ότι το ημικυκλικό σχήμα της αψίδας αποτελεί χαρακτηριστικό των βασιλικών δεν επιβεβαιώνεται, διότι εν τέλει διαπιστώθηκε από τον Βοκοτόπουλο ότι η μορφή των αψίδων εξαρτάται από το οικοδομικό υλικό και τις προθέσεις του αρχιτέκτονα.

Στον τύπο αυτό ανήκουν η μονή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος και η μονή του Αγίου Παντελεήμονα. Πρόκειται για ναούς τρίκλιτους με νάρθηκα και ξύλινη δικλινή στέγη, και χρονολογούνται τον 19^ο αιώνα. Στα εξεταζόμενα μνημεία ο διαχωρισμός των κλιτών, αρχικά, στον ναό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος γίνεται με δύο ζεύγη κίωνων, ενώ το ιερό χωρίζεται με ζεύγος πεσσών. Και στο ναό του Αγίου Παντελεήμονα για τον διαχωρισμό χρησιμοποιούνται ξύλινοι πεσσοί.

III.3.ΣΤΑΥΡΕΠΙΣΤΕΓΟΙ ΝΑΟΙ

Πρόκειται για ένα αρχιτεκτονικό τύπο, που εμφανίστηκε τον 13^ο αιώνα και υιοθετήθηκε στην Ελλάδα, με διάφορες παραλλαγές. Η προέλευση του σταυρεπίστεγου ναού σύμφωνα με τον G. Millet είναι η περιοχή της Ανατολής⁸⁶. Αντιθέτως ο Α. Ορλάνδος υποστηρίζει την πιθανότητα ο αρχιτεκτονικός τύπος να προήλθε από την απλοποίηση του τρουλαίου ναού⁸⁷. Οι σταυρεπίστεγοι ναοί χαρακτηρίζονται από υψηλή εγκάρσια καμάρα, η οποία διακόπτει κάθετα την κατά μήκος καμάρα, με αποτέλεσμα να δημιουργείται στη στέγη το σχήμα του σταυρού.

Ο αρχιτεκτονικός τύπος του σταυρεπίστεγου ναού χωρίζεται σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με τον τρόπο που είναι τοποθετημένη η εγκάρσια καμάρα και το μέγεθος του ναού. Στην πρώτη κατηγορία τοποθετούνται οι ναοί που είναι μονόκλιτοι, η κατηγορία αυτή χωρίζεται σε τρεις. Στη πρώτη υποκατηγορία των

⁸¹ . Βοκοτόπουλος 1992, 98-99.

⁸² Τα Εισόδια της Παλαιοκατούνας, Βλ. Βοκοτόπουλος 1992, 100.

⁸³ Βοκοτόπουλος 1992, 101.

⁸⁴ Βοκοτόπουλος 1992, 87-102.

⁸⁵ Ο Άγιος Αχίλλειος της Πρέσπας και ο Άγιος Στέφανος της Καστοριάς.

Βλ. Βοκοτόπουλος 1992, 101.

⁸⁶ Ορλάνδος 1936, 41.

⁸⁷ Ορλάνδος 1936, 41.

μονόκλιτων σταυρεπίστεγων ανήκουν οι ναοί, οι οποίοι στις κατόψεις τους δε σημειώνεται ύπαρξη καμάρας, διότι οι μακριοί τοίχοι είναι ισοπαχείς και αδιάσπαστοι.⁸⁸ Στη δεύτερη υποκατηγορία η εγκάρσια καμάρα εμφανίζει μικρή εσωτερική εσοχή, λόγω της ελαττώσεως του πάχους των μακρών τοίχων. Στη τρίτη υποκατηγορία η εγκάρσια καμάρα φέρει εσοχή και δύο τυφλά αψιδώματα, ανά ένα εκατέρωθεν της εγκάρσιας καμάρας. Η εσοχή έχει το ίδιο βάθος με τα αψιδώματα. Σύμφωνα με τα μνημεία η πρώτη υποκατηγορία απαντά συχνά στον 13^ο και 14^ο αιώνα. Αντιθέτως η τρίτη τη περίοδο της Τουρκοκρατίας⁸⁹.

Πρόκειται για ναό που οικοδομήθηκε σύμφωνα με δύο αρχιτεκτονικά πρότυπα, του σταυρεπίστεγου και του αγιορείτικου. Από τον σταυρεπίστεγο φέρει την εγκάρσια καμάρα που διακόπτει την κατά μήκος σχηματίζοντας στη στέγη το σχήμα του σταυρού, ενώ από τον αγιορείτικο φέρει τις πλευρικές κόγχες εξωτερικά, σε σχήμα ημιεξαγώνων. Η διαφοροποίηση του αρχιτεκτονικού τύπου πιθανόν να οφείλεται στον περιορισμένο χώρο. Από τον Βοκοτόπουλο έχει τοποθετηθεί στην κατηγορία Α6, σύμφωνα με την οποία χοροί εξέχουν στο τύμπανο της εγκάρσιας καμάρας, και ο ναός του Προδρόμου είναι το μοναδικό μνημείο αυτής της κατηγορίας⁹⁰.

⁸⁸ Ορλάνδος 1936, 42-44.

⁸⁹ Ορλάνδος 1936, 44-46.

⁹⁰ Βοκοτόπουλος 1979, 116-117.

IV. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

IV.1. ΤΟΙΧΟΠΟΙΪΣ

Η τοιχοποιΐα αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό για την χρονολόγηση και την διάκριση των οικοδομικών φάσεων ενός μνημείου. Ο συνηθέστερος τρόπος οικοδόμησης των ναών είναι με αργολιθοδομή και με ένθεση πλίνθων, τρόπος που απαντά από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια έως τον 20^ο αιώνα⁹¹. Με τον τρόπο αυτό είναι κτισμένοι η μονή του Αγίου Παντελεήμονα, εκτός από την αψίδα του και τον νότιο τοίχο, και η μονή του Προφήτη Ηλίου εκτός από τα κατώτερα μέρη των τοίχων, Πρόκειται για οικοδομικές φάσεις των μνημείων που τοποθετούνται στον 19^ο αιώνα.

Ένα ακόμα είδος τοιχοποιΐας, που απαντά σε αρκετά μνημεία είναι το λεγόμενο πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Σύμφωνα με το οποίο γίνεται χρήση λίθων, οι οποίοι περιβάλλονται από πλίνθους. Το πλινθοπερίκλειστο σύστημα εμφανίστηκε τον 11^ο αιώνα και ανά περιοχές παρουσιάζει κάποιες διαφοροποιήσεις. Στην Ήπειρο, οι πλίνθοι παρεμβάλλονται στους οριζόντιους αρμούς σε συνεχή σειρά, ενώ στους κάθετους βρίσκονται στοιβαγμένοι πλίνθοι. Αντιθέτως, στη Καστοριά, ομοίως και στη Θεσσαλονίκη οι πλίνθοι τοποθετούνται διαγωνίως στους οριζόντιους ή κάθετους αρμούς⁹². Με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα είναι κτισμένη, η α' φάση της μονής των Φιλανθρωπηνών, η μονή του Αγίου Νικολάου του Ντίλιου, κτίσματα του 13^{ου} αιώνα, τα οποία φαίνεται να αποτελούν τα πρώτα καθολικά του Δεσποτάτου. Όμοια κτισμένος είναι ο βόρειος και δυτικός τοίχος της μονής του Ιωάννη του Προδρόμου, μνημείο του 16^{ου} αιώνα.

Όταν οι λίθοι είναι τοποθετημένοι ακανόνιστα καθώς και οι πλίνθοι είναι σποραδικά τοποθετημένες, τότε πρόκειται για το αμελές σύστημα τοιχοποιΐας⁹³. Με τον τρόπο αυτό είναι κτισμένοι τα κατώτερα μέρη των τοίχων του Προφήτου Ηλίου, πιθανόν του 13^{ου} αιώνα, η β' φάση της μονής του Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπηνών 16^{ος}, η μονή της Ελεούσας 16^{ος}, ο ανατολικός και νότιος τοίχος της μονής του Ιωάννη του Προδρόμου 16^{ος}, και τέλος, μέρος από τον νότιο τοίχο της μονής του Αγίου Παντελεήμονα πιθανόν του 13^{ου} αιώνα.

Συμπερασματικά, τον 13^ο αιώνα τοποθετούνται τα κατώτερα μέρη των τοίχων του Προφήτου Ηλίου, η α' φάση της μονής των Φιλανθρωπηνών, η μονή Ντίλιου και ο νότιος τοίχος του Αγίου Παντελεήμονα. Στον 16^ο αιώνα η β' και γ' φάση της μονής των Φιλανθρωπηνών, της Ελεούσας, η μονή του Προδρόμου. Τέλος, στον 19^ο αιώνα τοποθετούνται η μονή της Μεταμορφώσεως, τα ανώτερα μέρη της τοιχοποιΐας του Προφήτου Ηλίου και η αψίδα του Αγίου Παντελεήμονα.

⁹¹ Βοκοτόπουλος 1992, 143.

⁹² Βοκοτόπουλος 1992, 142.

Ορλάνδος 1936, 14-17.

⁹³ Βοκοτόπουλος 1992, 142.

IV.2.ΚΕΡΑΜΟΠΛΑΣΤΙΚΑ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ

Τα συνηθέστερα κεραμοπλαστικά κοσμήματα που απαντώνται στα μνημεία του Δεσποτάτου της Ηπείρου, είναι τα δισέφυλον, ταινίες είτε με λατινικό σίγμα, είτε με πριονωτό κόσμημα, είτε με μαϊάνδρο. Επίσης, οι πλίνθινοι σταυροί καθώς και η διακόσμηση στα τύμπανα των παραθύρων ή στα πλαίσιά τους απαντώνται σε αρκετά μνημεία⁹⁴. Οι σταυροί έχουν αποτροπαϊκό χαρακτήρα και απαντώνται από την Παλαιοχριστιανική περίοδο, και η χρήση τους συνηθίζεται από τον 10^ο αιώνα και μετά. Επίσης, από την Παλαιοχριστιανική περίοδο χρησιμοποιούνται και οι οδοντωτές ταινίες.

Στα μνημεία που εξετάζονται φέρουν εξωτερική διακόσμηση, η α' φάση της μονής των Φιλανθρωπινών, το καθολικό της μονής του Ντίλιου και το καθολικό της μονής του Προδρόμου. Το καθολικό του Ντίλιου, όπως έχει αναφερθεί και προηγουμένως, φέρει πλίνθινη ταινία ζιγκ-ζαγκ, οδοντωτή ταινία και ταινία με μαϊάνδρο. Η ταινία ζιγκ-ζαγκ διακοσμεί την αψίδα του ιερού, η μία οδοντωτή βρίσκεται στο ύψος της γένεσης των τόξων και η άλλη κάτω από το γείσο της στέγης. Τέλος η ταινία με μαϊάνδρο βρίσκεται στο κάτω μέρος του δυτικού τοίχου. Τα κεραμοπλαστικά κοσμήματα που κοσμούν το καθολικό της μονής του Ντίλιου συναντώνται και στον Άγιο Βασίλειο⁹⁵ της Άρτας, στον Άγιο Στέφανο⁹⁶ της Καστοριάς, και στη Βλαχέρνα⁹⁷ της Άρτας.

Το καθολικό της μονής του Προδρόμου, φέρει οδοντωτή ταινία που περιτρέχει την άνω απόληξη των τοίχων. Επίσης, διπλή οδοντωτή ταινία που περιτρέχει τη στέψη των τοίχων της εγκάρσιας καμάρας, η οποία σχηματίζει στο βόρειο τύμπανο ένα ευρύ τόξο πάνω από το τρίλοβο παράθυρο. Τέλος μία απλή οδοντωτή ταινία, η οποία σχηματίζει τόξο με τονισμένα αριστερά και δεξιά, τα σημεία της γένεσης που στεφανώνει την είσοδο στον κυρίως ναό. Στον ανατολικό τοίχο βρίσκεται ένας πλίνθινος σταυρός, μικρών διαστάσεων. Επίσης, στην κόγχη στη βόρεια έδρα του βόρειου χορού βρίσκεται κόσμημα σε σχήμα ρόμβου από πλίνθους τοποθετημένους επάλληλα σε οξεία. Εν τέλει, κάτω από την τριγωνική απόληξη του ανατολικού τοίχου είναι εντοιχισμένο ομφάλιο από ντόπια πέτρα, όπου μέσα βρίσκεται ισοσκελής σταυρός με διαπλατυσμένα τα άκρα των κεραίων και μεταξύ αυτών τα γράμματα Ι(ΗΣΟΥ)C Χ(ΡΙΣΤΟ)C Ν(Ι) Κ(Α) .

Όμοια κεραμοπλαστικά κοσμήματα συναντώνται στους ναούς, των Αγίων Αναργύρων της Καστοριάς, της Βλαχέρνα της Άρτας⁹⁸, των Ταξιάρχων της Καστοριάς⁹⁹, και της μονής Βλατάδων της Θεσσαλονίκης.

⁹⁴ Ορλάνδος 1936, 18-20.

⁹⁵ Βοκοτόπουλος 1992, 169.

⁹⁶ Βοκοτόπουλος 1992, 170.

⁹⁷ Ορλάνδος 1936, 18-20.

⁹⁸ Ορλάνδος 1936, 18.

⁹⁹ Βοκοτόπουλος 1992, 170.

IV.3.ΑΝΟΙΓΜΑΤΑ

IV.3.2. Θύρες

Η κύρια είσοδος στο μεγαλύτερο ποσοστό των μνημείων βρίσκεται στη δυτική πλευρά. Δευτερεύουσες εισοδοί ανοίγονται στη βόρεια ή νότια πλευρά, αναλόγως του μεγέθους του ναού. Από τα εξεταζόμενα μνημεία μόνο η μονή του Προφήτη Ηλίου και του Προδρόμου φέρουν στη δυτική πλευρά την κύρια είσοδο, η μονή των Φιλανθρωπινών, του Ντίλιου, της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, φέρουν την κύρια είσοδο στη νότια πλευρά ενώ τέλος, στη βόρεια πλευρά βρίσκεται η κύρια είσοδος της μονής της Ελεούσας. Συμπερασματικά κύρια παράμετρος για τη θέση της κυρίας είσοδο των ναών είναι η προσβασιμότητα από την είσοδο της Μονής και η θέση της εκκλησίας μέσα στον περίβολο του μοναστηριού .

Δευτερεύουσα είσοδο φέρει η μονή της Μεταμορφώσεως στην δυτική πλευρά, όμοια είσοδο έφερε και η μονή των Φιλανθρωπινών, η οποία εντοιχίστηκε τον 16^ο αιώνα. Πιθανόν βέβαια η είσοδος αυτή να ήταν η κύρια πριν την ανακαίνιση του ναού. Τέλος, χαρακτηριστικές είναι οι εισοδοί των ναών του Αγίου Παντελεήμονα και του Προδρόμου, οι οποίες είναι χαμηλές, προφανώς λόγω της Τουρκοκρατίας. Πρόκειται για μνημεία που οικοδομήθηκαν την περίοδο της Τουρκοκρατίας, μία περίοδο άσχημη και αρκετά δύσκολη για τους χριστιανούς. Η αλλαγή του μεγέθους της θύρας, μπορεί να οφείλεται είτε στον φόβο των πιστών, είτε στην επιρροή από τουρκικά οικοδομήματα.

IV.3.3. Παράθυρα

Στη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο συνήθως μονόλοβα παράθυρα ανοίγονται στους κάθετους τοίχους και στον άξονα των πλαγίων αψίδων, ενώ δίλοβα ή τρίλοβα ανοίγονται στον άξονα της κεντρικής αψίδας¹⁰⁰. Αντιθέτως, οι μονές του νησιού των Ιωαννίνων, φέρουν μονόλοβα παράθυρα και στον άξονα της κεντρικής αψίδας. Η μονή των Φιλανθρωπινών φέρει πέντε μονόλοβα παράθυρα, από τα οποία τα τέσσερα βρίσκονται κάτω από τη στέγη του βορείου τοίχου και το πέμπτο βρίσκεται στο δυτικό τοίχο. Η αψίδα φέρει μονόλοβο άνοιγμα. Η μονή του Ντίλιου φέρει επτά ανοίγματα, από τα οποία τα τρία εντοιχίστηκαν τον 16^ο αιώνα. Σήμερα ο ναός φωτίζεται από δύο φεγγίτες που βρίσκονται στη στέγη και από ένα στο βόρειο τοίχο. Η αψίδα φέρει μονόλοβο παράθυρο.

Ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος φέρει συνολικά εννέα παράθυρα, όπου τα οχτώ, ανοίγονται στο βόριο και νότιο τοίχο, ανά τέσσερα. Και ένα μονόλοβο παράθυρο πάνω από την αψίδα. Στη μονή του Παντελεήμονος υπάρχει ένα μονόλοβο παράθυρο στην αψίδα και ένα στο βόρειο τοίχο. Ο ναός του Προφήτη Ηλία φέρει τρία μονόλοβα παράθυρα, ένα στην αψίδα, ένα στο δυτικό τοίχο και ένα στο βόρειο.

Τέλος, η μονή του Προδρόμου φωτίζεται από πέντε μονόλοβα παράθυρα στον ανατολικό τοίχο, ένα στη βόρεια πλευρά, ένα στην ανατολικά έδρα του

¹⁰⁰ Βοκοτόπουλος 1992, 161.

τοίχου και ένα στη νότια και στη ανατολική πλευρά αντίστοιχα, της εγκάρσιας καμάρας. Στη βόρεια πλευρά της εγκάρσιας καμάρας βρίσκεται το μοναδικό τρίλοβο παράθυρο. Εν τέλει, στο νάρθηκα, υπάρχουν δύο τοξωτά ανοίγματα με πλίνθινα τοξωτά υπέρθυρα. Καθώς, και τρεις φωτιστικές θυρίδες μία στο βόρειο και δύο στο νότιο τοίχο με μείωση του ανοίγματος από μέσα προς τα έξω. Σε όλα τα παράθυρα του ναού υπάρχουν πλίνθινα τόξα, τα οποία φθάνουν έως την ποδιά του παραθύρου.

IV.4. ΑΨΙΔΕΣ

Οι αψίδες ανεξάρτητα από τον αρχιτεκτονικό τύπο του ναού είναι ημικυκλικές, τρίπλευρες, πεταλόσχημες. Συνήθως, οι ναοί, που είναι κτισμένοι με αργολιθοδομή, φέρουν ημικυκλικές αψίδες, οι οποίες ορισμένες φορές δε διαγράφονται εξωτερικά ως ημικύκλιο, αλλά ως ακανόνιστο καμπύλο σχήμα¹⁰¹. Οι τρίπλευρες αψίδες συνήθως συναντώνται σε ναούς, που είναι κτισμένοι με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, από τον 10^ο αιώνα και μετά¹⁰².

Οι πεταλόσχημες αψίδες εντοπίζονται στους ναούς της Μικράς Ασίας, και της Χερσονήσου του Αίμου, από την παλαιοχριστιανική περίοδο έως και τον 13^ο αιώνα¹⁰³. Τέλος, αψίδες με σταυρόσχημα κοιλώματα απαντούν από τον 10^ο αιώνα, και κατασκευάζονται κατά αυτόν τον τρόπο είτε για την τοποθέτηση λίθινων ή μεταλλικών σταυρών, είτε απλώς έχουν αποτροπαϊκό χαρακτήρα¹⁰⁴.

Το καθολικό του Ντίλιου, παρόλο που είναι κτισμένο με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, φέρει ημικυκλική αψίδα, ενώ η μονή του Αγίου Παντελεήμονα και του Προφήτη Ηλίου επιβεβαιώνουν, ότι οι ναοί με αργολιθοδομή φέρουν ημικυκλική αψίδα. Αντιθέτως, τρίπλευρη αψίδα φέρει η μονή της Ελεούσης, η οποία είναι κτισμένη με ακανόνιστους αργούς λίθους. Επομένως, το σχήμα της αψίδας δεν σχετίζεται απαραίτητα με την τοιχοποιία του ναού.

Τέλος, ιδιομορφία στην αψίδα φέρει η μονή του Προδρόμου, η οποία ανοίγεται στο πάχος του ανατολικού τοίχου. Καθώς, και η μονή των Φιλανθρωπηνών, όπου δε διαγράφεται αψίδα.

IV.5. ΝΑΡΘΗΚΕΣ, ΕΞΑΡΤΙΚΟΙ, ΧΑΓΙΑΤΙΑ

Τέλος, θα γίνει αναφορά στους ναούς που φέρουν νάρθηκα, ερξαρτικό και χαγιάτι. Από τα μνημεία μόνο η μονή του Αγίου Παντελεήμονα δε φέρει νάρθηκα, ενώ εξαρτικούς φέρει μόνο η μονή των Φιλανθρωπηνών. Ουσιαστικά πρόκειται για παρανάρθηκες. Χαγιάτι φέρουν οι μονές του Αγίου Παντελεήμονος, η μονή της Ελεούσας, της Μεταμορφώσεως και του Προφήτη Ηλίου. Συγκρίνοντας την χρονολόγηση των ναών θα διαπιστωθεί ότι η εμφάνιση του χαγιατιού απαντάται από τον 16^ο αιώνα και έπειτα. Αντιθέτως, η Παρηγορήτισσα της Άρτας¹⁰⁵, η οποία χρονολογείται τον 13^ο αιώνα φέρει χαγιάτι. Πιθανόν πρόκειται για αρχιτεκτονικό στοιχείο που επαναχρησιμοποιήθηκε τον 16^ο αιώνα.

¹⁰¹ Άγιος Βασίλειος Άρτας, Βλ. Βοκοτόπουλος 1992, 151.

¹⁰² Βοκοτόπουλος 1992, 151

¹⁰³ Βοκοτόπουλος 1992, 152.

¹⁰⁴ Βοκοτόπουλος, 1992, 155.

¹⁰⁵ Ορλάνδος 1963, 23-29.

V. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στις προηγούμενες ενότητες παρατέθηκαν στοιχεία σχετικά με τα επτά μοναστήρια του νησιού των Ιωαννίνων. Συγκεκριμένα, η δεύτερη ενότητα της εργασίας περιέχει την περιγραφή των εξεταζόμενων μνημείων. Οι εξεταζόμενες μονές διαχωρίστηκαν σύμφωνα με τον αρχιτεκτονικό τύπο οικοδόμησής τους. Στον τύπο του μονόχωρου ναού ανήκουν το καθολικό της μονής των Φιλανθρωπινών, του Ντίλιου, της Ελεούσας και του Προφήτη Ηλία, μνημεία που χρονολογούνται από τον 13^ο έως 19^ο αιώνα. Στην επόμενη κατηγορία των τρίκλιτων βασιλικών ανήκουν τα καθολικά της μονής του Παντελεήμονα και της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, όπου χρονολογούνται στον 19^ο αιώνα. Τέλος, στην τελευταία κατηγορία του σταυρεπίστεγου τύπου Α6, ανήκει το καθολικό της μονής του Ιωάννη του Προδρόμου, η οποία χρονολογείται στον 16^ο αιώνα.

Στην επόμενη ενότητα παρατίθενται τα αρχιτεκτονικά πρότυπα των τριών τύπων που είναι οικοδομημένοι οι ναοί. Στο σημείο αυτό αναφέρονται περιοχές και μνημεία, όπου εντοπίζεται αρχικά η χρήση των μονόχωρων ναών, των τρίκλιτων βασιλικών και των σταυρεπίστεγων. Εν τέλει, η τελευταία ενότητα καταπιάνεται με μορφολογικά στοιχεία, όπως η τοιχοποιία των ναών, τα κεραμοπλαστικά κοσμήματα, η θέση και μορφή παραθύρων, θυρών και αψίδων. Επίσης, αναφέρεται και η ύπαρξη χαγιατιού και πλευρικών βοηθητικών χώρων.

Συγκεντρώνοντας, τις περιγραφές και τις αναφορές των προηγούμενων κεφαλαίων προκύπτει σχετικά με την μονή των Φιλανθρωπινών το πρόβλημα χρονολόγησης του κυρίου ναού σε σχέση με τους εξαρτικούς. Όπως, έχει αναφερθεί το μνημείο σώζει έντεκα επιγραφές, δύο εκ των οποίων αναφέρονται στις οικοδομικές φάσεις του ναού. Η πρώτη επιγραφή τοποθετεί τον κυρίως ναό στον 13^ο αιώνα, ενώ η δεύτερη αναφέρει την οικοδόμηση εκ βάθρων των εξαρτικών τον 16^ο αιώνα.

Αντιθέτως, η Αχειμάστου- Ποταμιάνου έπειτα από κάποιες εργασίες συντήρησης του ναού, διαπιστώνει ότι οι εξαρτικοί συνδέονται οργανικά με τον κυρίως ναό. Τα στοιχεία που προέκυψαν την οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι όλο το κτίσμα ανήκει στον 13^ο αιώνα. Ο Τριανταφυλλόπουλος διαφωνεί με την τοποθέτηση του ναού στον 13^ο αιώνα, καθώς υποστηρίζει ότι το κτίσμα ανήκει στον 16^ο αιώνα, την περίοδο που τοιχογραφήθηκε.

Σύμφωνα με τις δύο επιγραφές και το γεγονός ότι οι εξαρτικοί συνδέονται οργανικά με τον κυρίως ναό είναι πιθανόν στη θέση των εξαρτικών σήμερα, να υπήρχαν όμοια κτίσματα τα οποία κατά των 16^ο αιώνα να ανακατασκευάστηκαν λόγω έλλειψης χώρου. Πιθανόν, αρχικά ο ναός να είχε κτιστεί με περίστωο, ανοιχτό στη βόρεια και νότια πλευρά, όπως ο ναός της Μεγάλης Παναγιάς στην Παραμυθιά της Θεσπρωτίας¹⁰⁶, είτε να έφερε χαγιάτι περιμετρικά του ναού, όπως ο ναός της Αγίας Αικατερίνης στη περιοχή Στρογγυλή, όπου φέρει χαγιάτι στη δυτική και νότια πλευρά¹⁰⁷.

Σχετικά με τη μονή του Ντίλιου, υπάρχουν δύο απόψεις για την χρονολόγηση του ναού. Η μία τοποθετεί το μνημείο στον 11^ο αιώνα και η δεύτερη στο β' μισό του 13^{ου} αιώνα. Στον 11^ο αιώνα τοποθετεί το ναό ο Ξυγγόπουλος, λόγω του όμοιου κεραμοπλαστικού διακόσμου με τους ναούς τις

¹⁰⁶ Πασαλή, 1996-1997. .369-370.

¹⁰⁷ Βλ. Παπαδοπούλου Α.Δ 1989, 281.

Καστοριάς, του Αγίου Νικόλαο του Καζνίτση και του Αγίου Στεφάνου, της ίδιας περιόδου. Αντιθέτως, οι νεότεροι ερευνητές τοποθετούν το μνημείο στο β' μισό του 13^{ου} αιώνα, διότι όμοια τοιχοποιία φέρουν και οι ναοί της Βλαχέρνας της Άρτας¹⁰⁸, η Παρηγορήτισσα της Άρτας¹⁰⁹ και η Μεγάλη Παναγιά της Παραμυθιάς¹¹⁰, πρόκειται για ναούς του 13^{ου} αιώνα. Άλλωστε σύμφωνα με όσα έχουν αναφερθεί στην τέταρτη ενότητα σχετικά με την τοιχοποιία, ότι η τοποθέτηση των πλίνθων στους κατακόρυφους αρμούς, αποτελεί τυπικό στοιχείο της Ηλείου κατά το β' μισό του 13^{ου} αιώνα, ενισχύει την άποψη της χρονολόγησης του μνημείου σ' αυτή την περίοδο.

Επίσης, όσον αφορά τη στέγαση του ναού η Αχειμάστου –Ποταμιάνου υποστηρίζει ότι ο ναός έφερε εξαρχής ξύλινη στέγη, η οποία αντικαταστήθηκε με σχισθολιθικές πλάκες κατά το 1902. Σύμφωνα με την σωζόμενη επιγραφή, που αναφέρει ότι η τοιχογράφηση του ναού έγινε τον 16^ο αιώνα, και σε συνδυασμό, ότι η στέγαση με τις σχισθολιθικές πλάκες κάλυπτε τα ανώτερα μέρη των τοίχων, είναι λογικό να θεωρηθεί ότι η αλλαγή της στέγης έγινε αργότερα. Πολύ πιθανόν η αντικατάσταση να πραγματοποιήθηκε τον 17^ο αιώνα περίοδο που ο ναός ευεργετήθηκε από την οικογένεια Ντίλιου.

Το καθολικό της μονής της Ελεούσας ανήκει στον 16^ο αιώνα και πρόκειται για μονόχωρο θολοσκέπαστο κτίσμα. Όμοια στέγαση φέρει η β' φάση της μονής των Φιλανθρωπινών. Όπως έχει αναφερθεί η καμαροσκεπή εντοπίζεται αρχικά στην Μικρά Ασία, στην Κύπρο και στα νησιά του Αιγαίου, αλλά κατά την μεταβυζαντινή περίοδο υιοθετείται και από άλλες περιοχές.

Η μονή του Προφήτη Ηλία είναι το τέταρτο κτίσμα που ανήκει στον τύπο του μονόχωρου ναού, πρόκειται για μικρών διαστάσεων ναό. Το σημερινό καθολικό χρονολογείται στο 19^ο αιώνα, σύμφωνα όμως με την Παπαδοπούλου, τα κατώτερα μέρη των τοίχων μαρτυρούν ότι το αρχικό κτίσμα μπορεί να τοποθετηθεί στο β' μισό του 13^{ου} αιώνα. Καθώς τα κατώτερα μέρη είναι κτισμένα με ακανόνιστους λίθους όπου παρεμβάλλονται σποραδικά πλίνθοι, ακριβώς όπως είναι η τοιχοποιία της μονής των Φιλανθρωπινών.

Η επόμενη μονή που εξετάστηκε είναι του Αγίου Παντελεήμονα, ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής και χρονολογείται στον 16^ο αιώνα. Σύμφωνα με την τοιχοποιία ο ναός φέρει δύο οικοδομικές φάσεις. Μέρος του νότιο τοίχου είναι κτισμένο με ακανόνιστους λίθους όπου παρεμβάλλονται σποραδικά πλίνθοι, όμοια τοιχοποιία με αυτή της μονής των Φιλανθρωπινών. Ο υπόλοιπος ναός, εκτός της ασίδας, είναι κτισμένος με αργολιθοδομή και κονίαμα, όπως ακριβώς είναι κτισμένος ο σημερινός ναός του προφήτη Ηλία. Και τέλος η ασίδα είναι κτισμένη με λαξευμένη πέτρα. Σύμφωνα με όσα έχουν παρατεθεί είναι πολύ πιθανόν, ο ναός που αναφέρεται στη αυτοβιογραφία των Αψαράδων να είναι το κτίσμα του 13^{ου} αιώνα, και ο σημερινός ναός να ανήκει στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Επίσης, σχετικά με την ξύλινη στέγαση και το διαχωρισμό των κλιτών με ξύλινους πεσσούς. Αναφέρθηκε ότι πιθανόν η χρήση του ξύλου να οφείλεται σε επιρροή από τη λαϊκή αρχιτεκτονική των Ιωαννίνων, ή απλώς στα διαθέσιμα οικοδομικά υλικά.

Η μονή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής. Το σημερινό σωζόμενο κτίσμα χρονολογείται στον 19^ο αιώνα σύμφωνα με την επιγραφή που βρίσκεται επάνω από τη δυτική θύρα. Η ύπαρξη

¹⁰⁸ Ορλάνδος 1936, 18-20.

¹⁰⁹ Ορλάνδος 1963, 23-35.

¹¹⁰ Πασαλή 1996-1997, 372-374.

παλαιότερου ναού γνωστοποιείται μέσω της διαθήκης ενός εμπορίου της Βενετίας.

Τέλος, η μονή του Ιωάννη του Προδρόμου, η οποία ανήκει στον τύπο του σταυρεπίστεγου ναού με πλάγιους χορούς χρονολογείται στον 16^ο αιώνα. Το θέμα που απασχόλησε ιδιαίτερα τους ερευνητές ήταν το ιδιόμορφο του αρχιτεκτονικού τύπου. Εξετάζοντας τους σταυρεπίστεγους ναούς της Ηπείρου κανένας δεν ανήκει στον τύπο Α6¹¹¹, προφανώς πρόκειται για συνδυασμό δύο αρχιτεκτονικών κτισμάτων, του σταυρεπίστεγου, που εντοπίζεται κυρίως στο δυτικό Ζαγόρι, και του Αθωνίτικου.

Συνοψίζοντας, τα γενικότερα χαρακτηριστικά των μονών του νησιού των Ιωαννίνων, είναι η χρήση του ντόπιου πετρώματος, του οποίου η εξόρυξη γίνεται στο ανατολικό Ζαγόρι. Η χρήση της μαύρης σχισθολιθικής πλάκας στη στέγαση, και η ύπαρξη χαγιατιού. Οι μονές με χαγιατί, όπως έχει ήδη αναφερθεί χρονολογούνται στον 16^ο αιώνα και έπειτα, επομένως θα μπορούσε να θεωρηθεί στοιχείο οθωμανικής αρχιτεκτονικής. Η ύπαρξη όμως του χαγιατιού στην Παρηγορήτισσα της Άρτας, δε συνηγορεί με αυτή την άποψη. Πιθανόν, οικοδομήθηκε για την προστασία των πιστών από τις συνεχείς βροχοπτώσεις στη περιοχή της Ηπείρου, άλλωστε πρόκειται για αρχιτεκτονικό στοιχείο που συναντάται μόνο στην περιοχή.

Επίσης, ένα ακόμη χαρακτηριστικό είναι οι πλευρικοί χώροι, οι οποίοι προστέθηκαν σε ορισμένες μονές κατά τον 16^ο αιώνα και έπειτα, προφανώς λόγω της αύξησης των μοναχών στο νησί. Είναι γνωστό ότι την περίοδο αυτή ο μοναχισμός άκμαζε στο νησί. Η προσέλευση των μοναχών οδήγησε και στην ίδρυση των ιερατικών σχολών. Πιθανόν, το νησί των Ιωαννίνων με τη συμβολή των μονών να είχε γίνει το πνευματικό κέντρο της περιοχής της Ηπείρου.

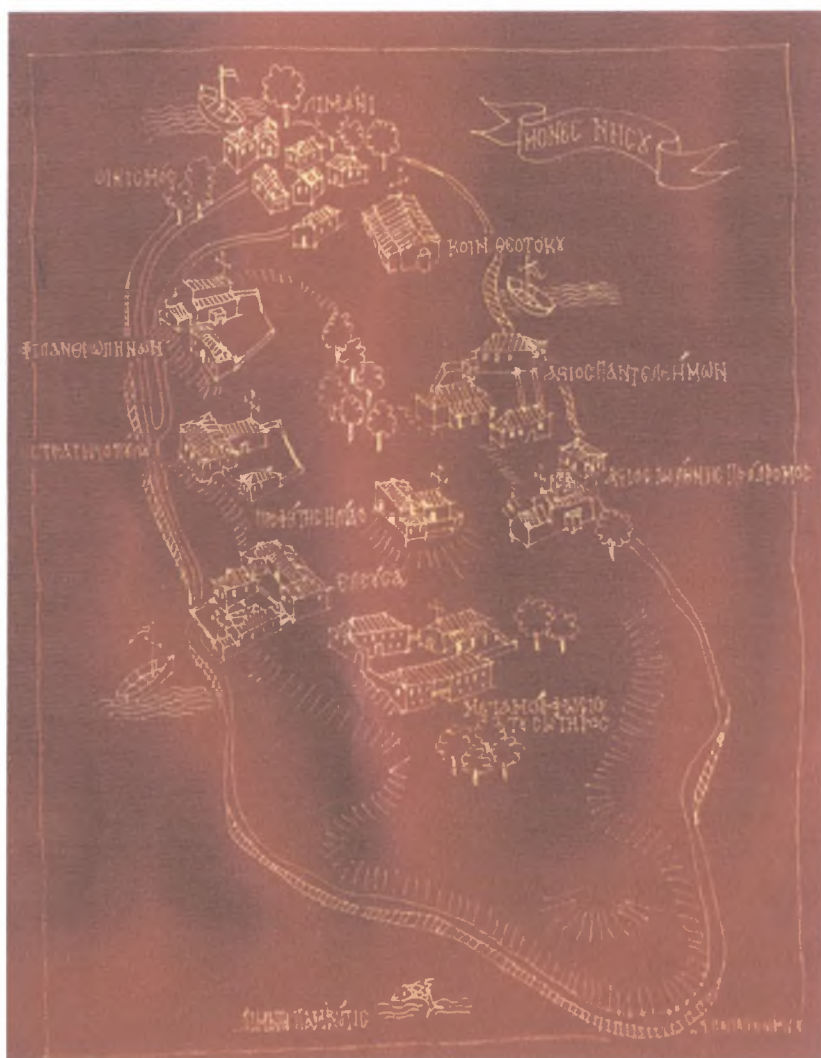
¹¹¹ Βοκοτόπουλος 1979, 116-117.

- Αραβαντινός 1984 Π. Αραβαντινός, *Περιγραφή της Ηπείρου*, Γ', Ιωάννινα 1984
- Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1969 Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, «Νέα στοιχεία περί της μονής του Αγίου Νικολάου του Ντίλιου εις την νήσον των Ιωαννίνων», *ΑΔ* (1969), *Α'-Μελέται*, 152-175
- Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1973 Μ.Αχειμάστου-Ποταμιάνου, «Νέα στοιχεία περί της μονής των Φιλανθρωπηνών» *ΑΔΑ* 6/3 (1973), 457-462
- Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1995 Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, *Η Μονή των Φιλανθρωπηνών και η πρώτη φάση της μεταβυζαντινής ζωγραφικής*, Αθήνα 1995
- Βοκοτόπουλος 1975 Π. Βοκοτόπουλος, *Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική εις την Δυτικήν Στερεάν και την Ήπειρον, από του τέλους του 7^{ου} μέχρι του τέλους του 10^{ου} αιώνας*, Θεσσαλονίκη 1975
- Βοκοτόπουλος 1979 Π. Βοκοτόπουλος, «Ο ναός του Αγίου Μηνά στο Μονοδένδρι του Ζαγορίου», *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση* 1 (1979), 111-120
- Δάκαρης 1998 Σ. Δάκαρης, *Το Νησί των Ιωαννίνων, Ιστορία, Μνημεία Μουσείο*, Ιωάννινα 1998
- Λίβα-Ξανθάκη 1980 Θ. Λίβα-Ξανθάκη, *Οι τοιχογραφίες της Μονής Ντίλιου*, Ιωάννινα 1980
- Ξυγγόπουλος 1926 Α. Ξυγγόπουλος, «Μεσαιωνικά μνημεία Ιωαννίνων», *Ηπειρ.Χρον* 1 (1926), 53-62, 133-147, 295-303
- Ορλάνδος 1935 Α. Ορλάνδος, «Οι σταυρεπίστεγοι ναοί της Ελλάδος», *ΑΒΜΕ* 1 (1935), 41-52
- Ορλάνδος 1936 Α. Ορλάνδος, «Η παρά την Άρταν Μονή των Βλαχερνών», *ΑΒΜΕ* 2 (1936), 3-50
- Ορλάνδος 1963 Α. Ορλάνδος, *Η Παρηγορήτισσα της Άρτης*, Εν Αθήναις 1963
- Παπαγεωργίου 1988 Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20^ο αιώνα*, Ιωάννινα 1988
- Παπαδοπούλου 2004 Β. Παπαδοπούλου, *Τα μοναστήρια του Νησιού των Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 2004
- Παπαδοπούλου 1999 Β. Παπαδοπούλου, «Η μονή του Αγίου Νικολάου Γκιουμάτων ή Ελεούσης. Παρατηρήσεις για τις πρώτες φάσεις του καθολικού», στα: *Πρακτικά Συμποσίου*,

	<i>Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων</i> , Ιωάννινα 1999, 211-273
Πασαλή 1996-1997	Α. Πασαλή, «Η Μεγάλη Παναγιά στην Παραμυθιά Θεσπρωτίας», <i>ΔΧΑΕ</i> 19 (1996-1997), 369-394
Σινίκη-Παπακώστα 2000	Ν. Σινίκη-Παπακώστα, <i>Ήπειρος. Εκκλησίες και μοναστήρια</i> , Ιωάννινα 2000
Τούρτα 1980	Α. Τούρτα, «Νεκτάριος και Θεοφάνης οι Αψαράδες και η Μονή του Προδρόμου στο Νησί των Ιωαννίνων», <i>Ήπειρ.Χρον</i> 22 (1980), 66-88
Τριανταφυλλόπουλος 1999	Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Βυζαντινή παράδοση και δυτικές καινοτομίες στην τέχνη των παλαιότερων μονών του Νησιού Ιωαννίνων», στα: Πρακτικά Συμποσίου, <i>Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων</i> , Ιωάννινα 1999, 357-405
Τριανταφυλλόπουλος 1994	Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Ο "Μέγας Οξερός" των Ιωαννίνων (αρχαιολογικές παρεκβολές για μεσαιωνικά μνημεία του)», στο: <i>Φηγός. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη</i> , Ιωάννινα 1994, 347-366
Τριανταφυλλόπουλος 2005	Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Η μονή των Φιλανθρωπηνών στο Νησί Ιωαννίνων: εικονογραφία και εκκλησία στον τουρκοκρατούμενο Ελληνισμό», <i>Ήπειρ.Χρον</i> 39 (2005), 469-484

► ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

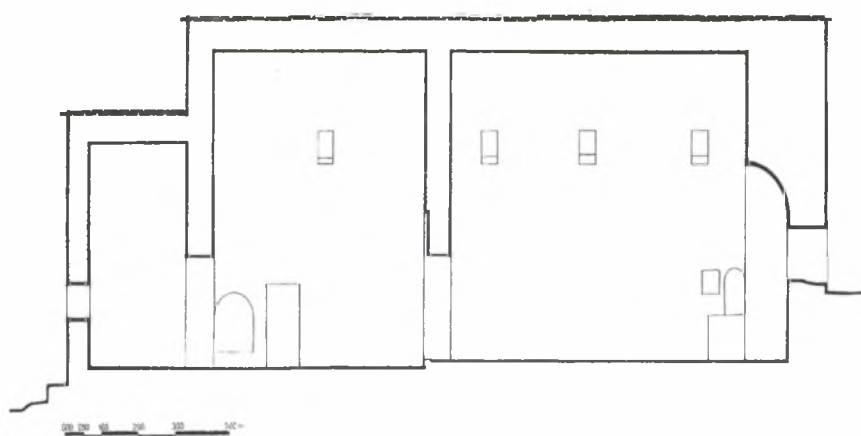
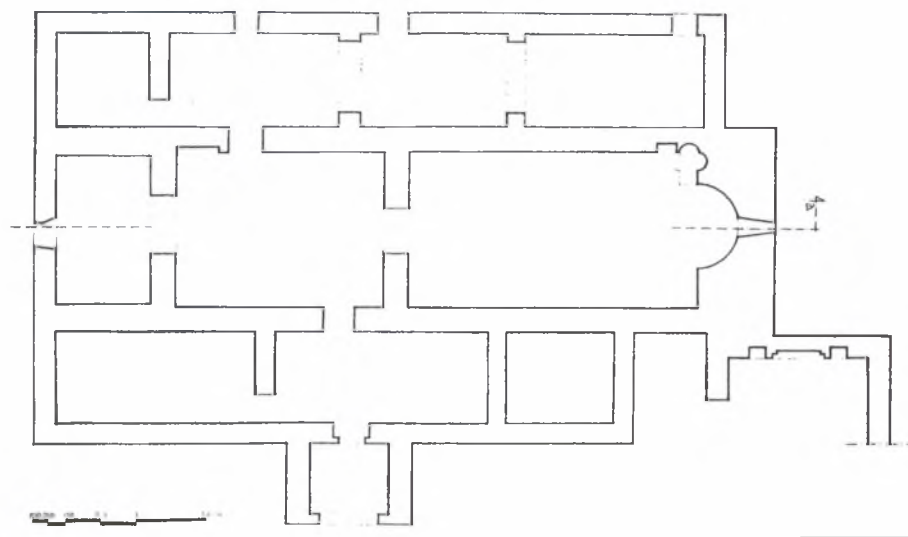
ΧΑΡΤΗΣ ΝΗΣΙΟΥ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

ΚΩΔ	ΜΝΗΜΕΙΑ	ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ
1	Μονή Αγίου Νικολάου, των Φιλανθρωπηνών	Μονόκλιτη βασιλική	α' φάση 1291-1292 β' φάση 1531-1532 γ' φάση 1542
2	Μονή του Αγίου Νικολάου, του Στρατηγοπούλου ή Ντίλιου	Μονόχωρος ξυλόστεγος ναός	α' φάση β' μισό 13 ^{ου} β' φάση 1543
3	Μονή του Αγίου Παντελεήμονος	Τρίκλιτη βασιλική	α' φάση β' μισό 13 ^{ου} β' φάση μέσα 19 ^{ου}
4	Μονή της Θεοτόκου Ελεούσης	Μονόχωρη θολοσκέπαστη βασιλική	α' φάση β' μισό 16 ^{ου} β' φάση 17 ^{ος} ; γ' φάση 1724-1748
5	Μονή Προδρόμου	ο ναός συνδυάζει στοιχεία από τον σταυρεπίστεγο και αγιορείτικου ή αθωνίτικου	1506-1507
6	Μονή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος	Τρίκλιτη βασιλική	1853
7	Μονή του Προφήτη Ηλίου	Μονόκλιτη βασιλική	α' φάση 13 ^{ος} β' φάση 19 ^{ος}

ΚΑΤΟΨΕΙΣ- ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικ.1. Η μονή του Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπινών. Κάτοψη και τομή
(Αχειμάστου- Ποταμιάνου 1995, 36 σχεδ.1, 38 σχεδ.2)

Εικ.2. Μονή Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπινών. Άποψη του καθολικού από τα δυτικά.

Εικ.3 Μονή Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπινών. Άποψη του ανατολικού τοίχου.

Εικ.4. Μονή Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπινών. Άποψη από το νότιο προστώο.

Εικ.5. Μονή Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπινών. Άποψη του καθολικού από τα νοτιοανατολικά.(Σινίκη – Παπακώστα 2000, σχεδ.2)

Εικ.6. Μονή Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπηγών. Λεπτομέρεια της τοιχοποιίας του νότιου μακρού τοίχου.

Εικ.7. Μονή Αγίου Νικολάου του Ντίλιου ή Στρατηγοπούλου. Άποψη της μονής από τα βορειοδυτικά.

Εικ.8. Μονή Αγίου Νικολάου του Ντίλιου ή Στρατηγοπούλου.Σχεδιαστική απόδοση του καθολικού.(Σινίκη – Παπακώστα 2000,σχεδ.3)

Εικ.9. Μονή Αγίου Νικολάου του Ντίλιου ή Στρατηγοπούλου. Κάτοψη.(Παπαδοπούλου 2004, 59)

Εικ.10. Μονή Αγίου Νικολάου του Ντίλιου ή Στρατηγοπούλου. Άποψη της αψίδας.

Εικ.11. Μονή Αγίου Νικολάου του Ντίλιου ή Στρατηγοπούλου. Άποψη βόρειου μακρού τοίχου.

Εικ.12. Μονή Αγίου Νικολάου του Ντίλιου ή Στρατηγοπούλου. Άποψη νότιου μακρού τοίχου.

Εικ.13. Μονή Αγίου Νικολάου του Ντίλιου ή Στρατηγοπούλου. Λεπτομέρεια της τοιχοποιίας.

Εικ.14. Μονή Αγίου Νικολάου του Ντίλιου ή Στρατηγοπούλου. Λεπτομέρεια τοίχων.

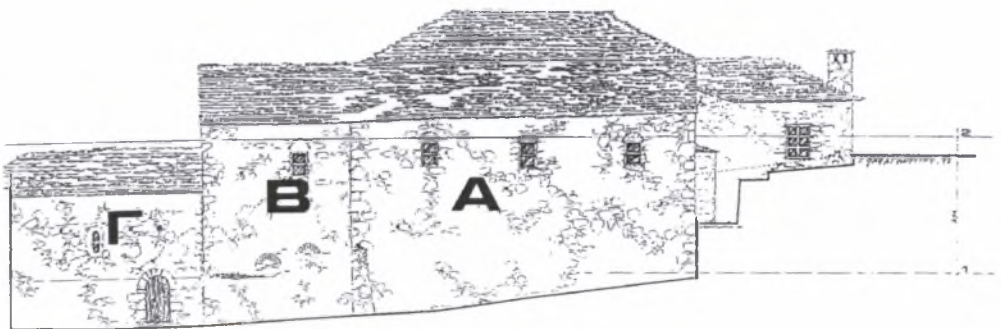
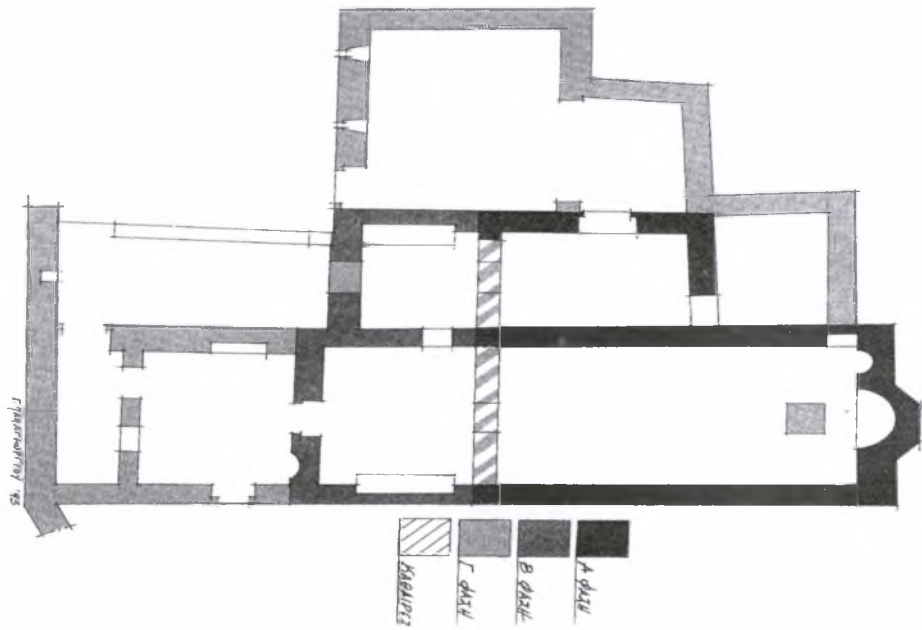
Εικ.15. Μονή Αγίου Νικολάου του Ντίλιου ή Στρατηγοπούλου. Η είσοδος προς το Ηγουμενείο.

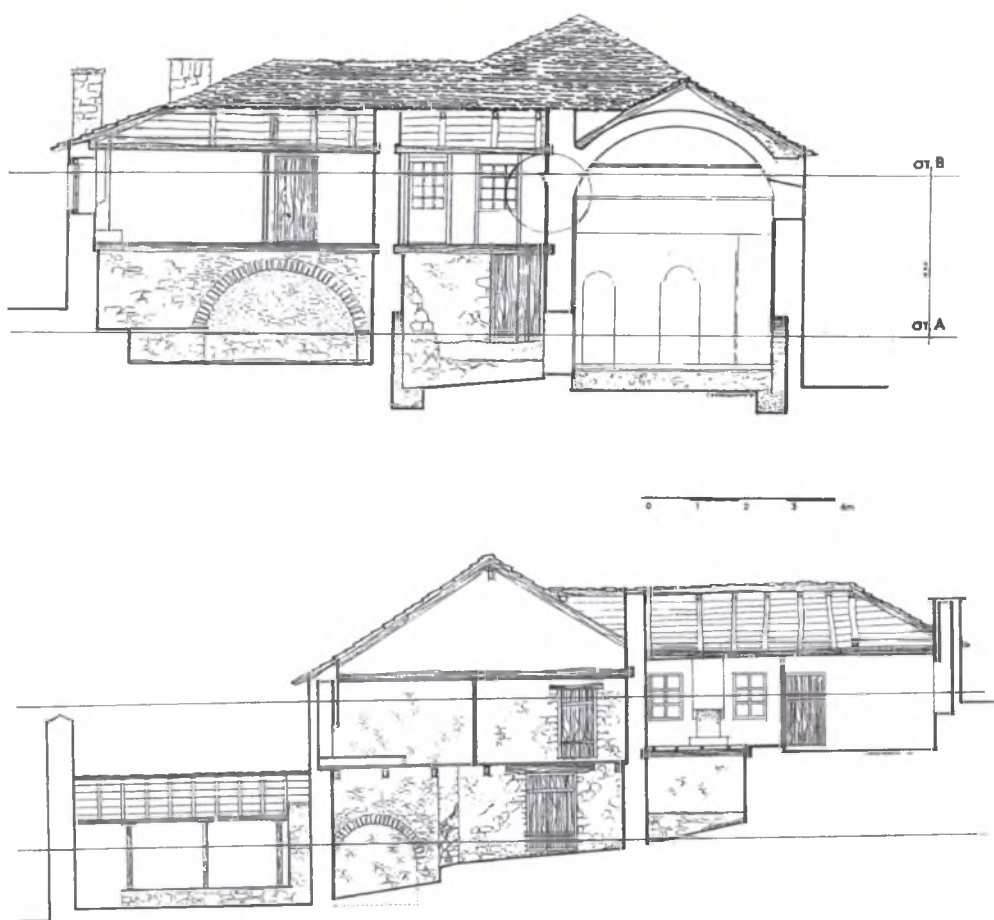

Εικ.16. Μονή Ελεούσης. Άποψη της μοβής από τα βόρεια.

Εικ.17. Μονή Ελεούσης. Σχεδιαστική αποτύπωση του βορείου τοίχου του καθολικού.(Σινίκη- Παπακώστα 2000,σχεδ.4)

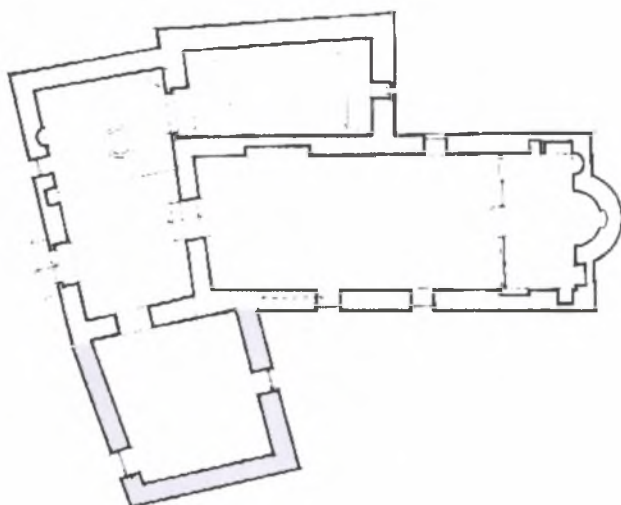

Εικ.18. Η μονή Ελεούσης. Κατόψεις και τομές.
(Παπαδοπούλου 1999, 220 σχεδ1, 223 σχεδ.4, 222 σχεδ.3, 221 σχεδ.2)

Εικ.19. Μονή Ελεούσης. Άποψη του ανατολικού τοίχου.

Εικ.20.Μονή Προφήτου Ηλίου. Κάτοψη
(Παπαδοπούλου 2004, 95)

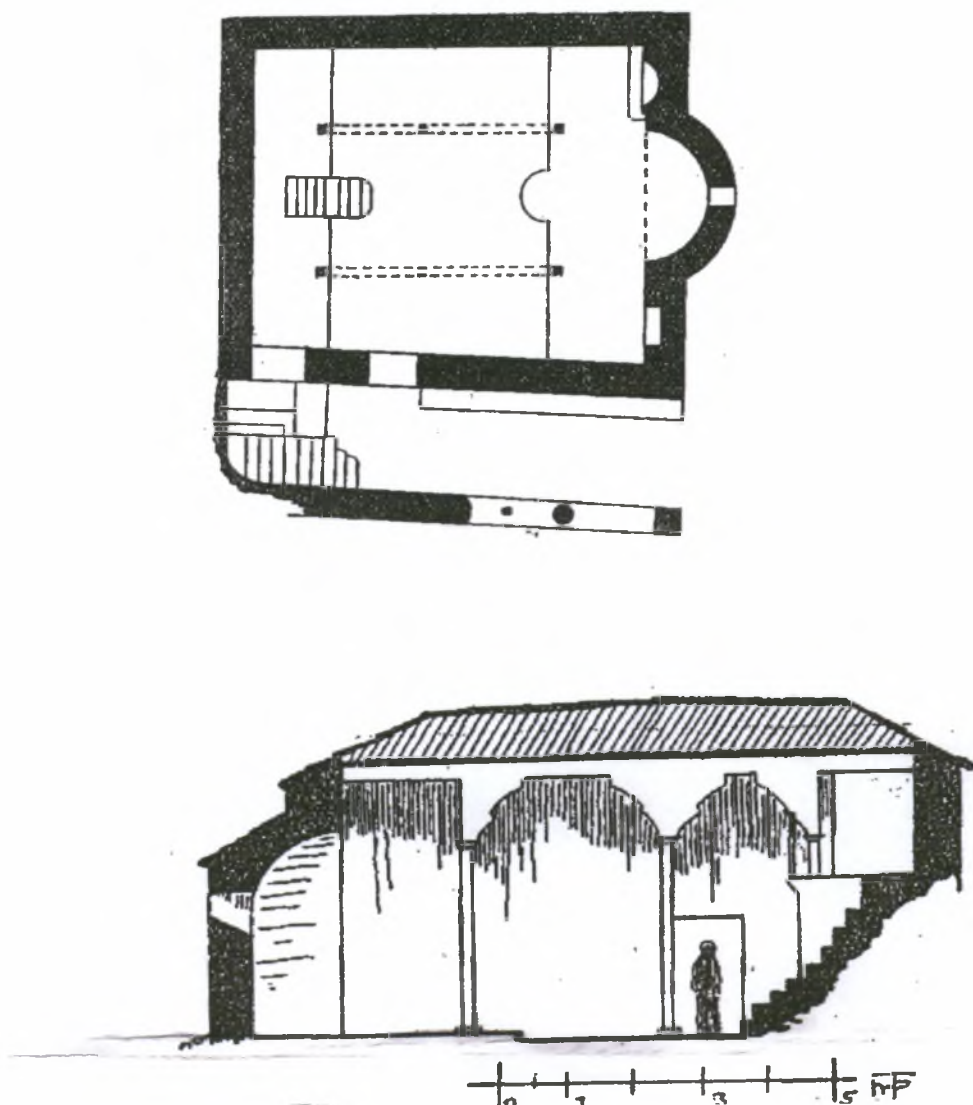
Εικ.21. Μονή Προφήτου Ηλίου. Άποψη του δυτικού τοίχου.

Εικ.22. Μονή Προφήτου Ηλίου. Άποψη του ανατολικού τοίχου.

Εικ.23. Μονή Προφήτου Ηλίου. Λεπτομέρεια τοιχοποιΐας του βόρειου μακρού τοίχου.

Εικ.24. Μονή Αγίου Παντελεήμονος. Κάτοψη και τομή (Ξυγγόπουλος 1926, 60 σχεδ.4)

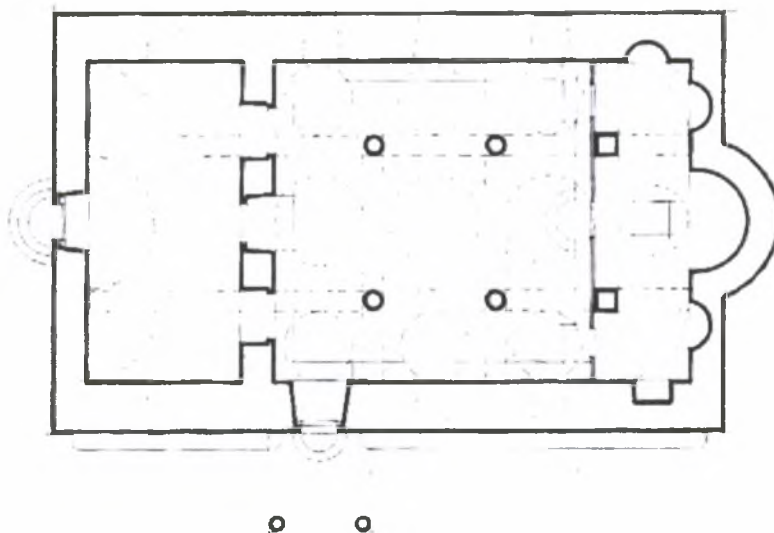
Εικ.25. Μονή Αγίου Παντελεήμονος. Άποψη του ανατολικού τοίχου.

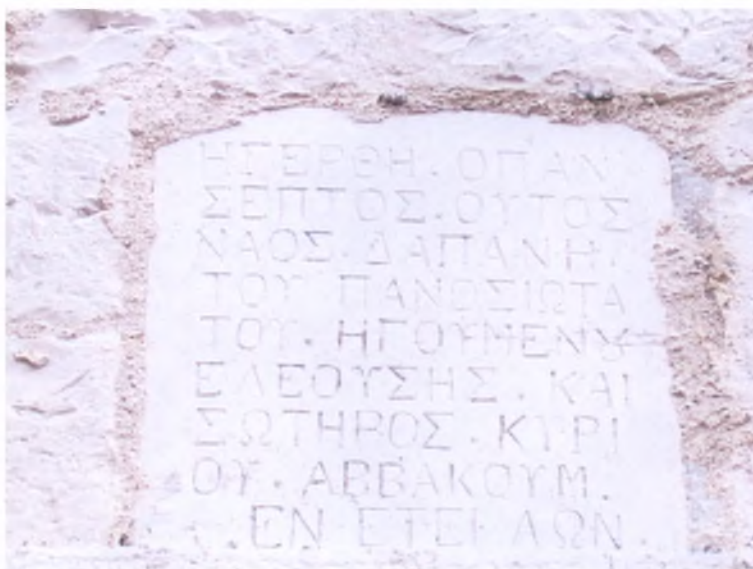
Εικ.26. Μονή Αγίου Παντελεήμονος. Η άνοδος προς τον γυναικωνίτη.

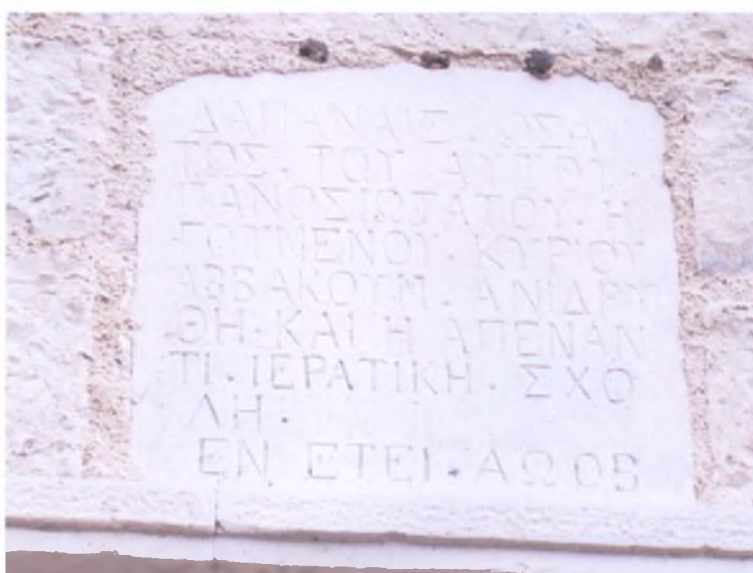
Εικ.27. Μονή Μεταμορφώσεως. Άποψη του καθολικού από τα δυτικά.

Εικ.28. Μονή Μεταμορφώσεως. Κάτοψη.
(Παπαδοπούλου 2004, 101)

Εικ.29. Μονή Μεταμορφώσεως. Επιγραφή α΄, εκατέρωθεν του δυτικού τοίχου.

Εικ.30. Μονή Μεταμορφώσεως. Επιγραφή β΄, εκατέρωθεν του δυτικού τοίχου.

Εικ.31. Μονή Μεταμορφώσεως. Άποψη ανατολικού τοίχου και αψίδας.

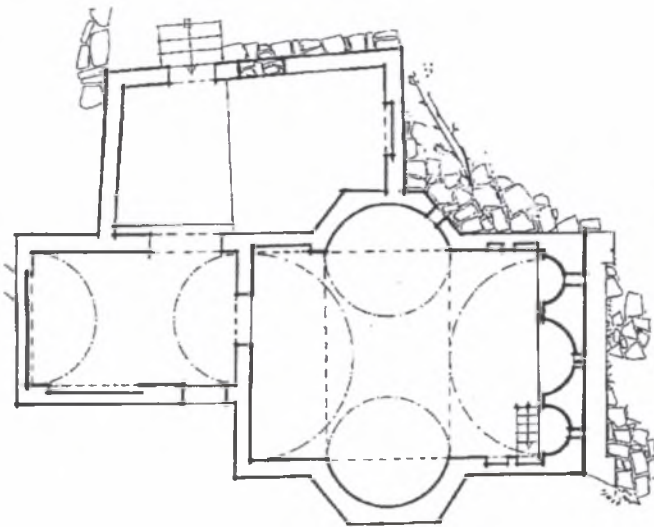
Εικ.32. Μονή Μεταμορφώσεως. Λεπτομέρεια του λίθινου γείσου της αψίδας.

Εικ.33. Μονή Μεταμορφώσεως. Άποψη του νότιου μακρού τοίχου και του χαγιατιού.

Εικ.34.Μονή Ιωάννη Προδρόμου. Σχεδιαστική απόδοση του καθολικού.(Σινίκη- Παπακώστα 2000,σχεδ.6)

Εικ.35. Μονή Ιωάννη Προδρόμου.
(Παπαδοπούλου 2004, 117)

Εικ.36. Μονή Ιωάννη Προδρόμου. Άποψη της νότιας πρόσοψης.

Εικ.37. Μονή Ιωάννη Προδρόμου. Άποψη του Ανατολικού τοίχου.

Εικ.38. Μονή Ιωάννη Προδρόμου. Το δίλοβο παράθυρο της αψίδας.

Εικ.39. Μονή Ιωάννη Προδρόμου. Λεπτομέρεια παραθύρου του ανατολικού τοίχου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000085795